

Zobrazenie neľahkého osudu Slovákov na Žitnom ostrove v trilógii Ivana Habaja Kolonisti

Patrik Šenkár

The image of the not easy fate of the Slovaks on the Rye Island in the trilogy of Ivan Habaj Kolonisti (Colonists)

Abstract

The paper points to the literary image of the everyday life of Slovaks in southern Slovakia. However, this Rye Island existence is panhuman – even determinative – behind historical events of the turbulent 20th century. In the monumental (up to nine hundred pages) and in an artistically strong way, the trilogy (and hence the paper) describes the complicated (and not always idyllic) coexistence of Slovaks and Hungarians in this space-time: their problems, conflicts, desires and expectations. The metatext also gradually introduces the broader scope of Ivan Habaj's biobibliography and him as an important author of the Slovak South in the cross-section of the specifics of his continuous literary work. Emphasis is placed on his emblematic trilogy Kolonisti (Colonists), which provides a cross-section of the time, surroundings and characters of chronotope. It is also mentioned by various literary-critical responses to origins, using both analysis and synthesis. Thanks to the gradually applied interpretative objective-subjective approach to prototexts, the perceptive reader can learn about the troubled fate of Slovak colonists who during the difficult historical periods of 1918, 1938, 1945, 1965... lived (and metaphorically still live) their not easy life in this corner of our homeland.

Keywords: Slovaks; Rye Island; historical events; colonization; coexistence; interpretation

Kľúčové slová: Slováci; Žitný ostrov; historické udalosti; kolonizácia; spolužitie; interpretácia

Subject-Affiliation in New CEEOL: Language and Literature – Studies of Literature – Slovakian Literature

DOI: 10.36007/eruedu.2020.4.066-093

*Venované jubilejnému 40. výročiu vydania Kolonistov;
pamiatke 55. výročia ničivej povodne (aj) v našom okrese
a 75. výročia návratu kolonistov na južné Slovensko*

Spisovateľ musí veriť predovšetkým svojmu vnútornému hlasu. Musí ísť svojou cestou; ak treba i zanovito a mať pritom svoju stratégiu. Pre neho je dôležitá úprimnosť a naliehavosť umeleckej výpovede, pričom vo svojej tvorbe „hľadá pravdivú odpoveď na otázky o zmysle ľudského života, o úlohe a význame lásky, nenávisť, vernosti, dočasnosti i večnosti“ (Bugárová 1985, 3).

Takýmto autorom je dozaista aj slovenský spisovateľ Ivan Habaj, ktorý sa narodil 15. mája 1943 v Urminciach (okres Topoľčany). V rokoch 1957 – 1960 sa učil v spojárskej škole v Bratislave. Po jej ukončení pracoval ako mechanik a technik Okresnej správy spojov v Topoľčanoch (1960 – 1965). Strednú školu pre pracujúcich v tomto meste absolvoval v rokoch 1962 – 1965. Následne študoval na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1965 – 1970). V hlavnom meste zotrval (od roku 1970); rok bol právnikom na Generálnom riaditeľstve Slovenských energetických podnikov (1970 – 1971). Dva roky (1972 – 1974) pracoval aj v Slovenskom zväze bytových družstiev a neskôr vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ (1975 – 1980). V ďalšom decéniu pôsobil ako spisovateľ z povolania (1981 – 1990). Od roku 1990 bol tri roky opäť právnikom na mestskom súde a od roku 1993 právnym expertom Najvyššieho kontrolného úradu Slovenskej republiky. V súčasnosti žije na dôchodku v Bratislave.

Habajove ‚vážnejšie‘ literárne texty, v ktorých často až jedinečným spôsobom zobrazuje minulosť i súčasnosť slovenského juhu, začali vznikať začiatkom sedemdesiatych rokov. Dôkazom toho sú prózy *Dolníci* (1972) i poviedkový súbor *V tieni moruše* (1973; za ktorý bol odmenený Cenou Zväzu slovenských spisovateľov). Obe knihy sa tematicky viažu k južnému Slovensku, teda ku krajine autorovho detstva. Šesť próz, zahrnutých do zbierky *Mária* (1976), predstavuje kultivovaného rozprávača, ktorý dôkladne pozná problémy súčasného človeka, usiluje sa ich riešiť a nájst pritom východisko. Jednotlivé novely spája nielen istá tematická jednota, ale aj dostredivý hodnotiaci pohľad na samotnú ľudskú existenciu. Hrdinovia bilancujú a retrospektívne sa zamýšľajú nad svojim osudom a konaním. Pre deti a mládež Habaj publikoval poviedkovú knihu *Veľké stepné vtáky* (1977), v ktorej Peter, chlapec z mesta a jeden z hrdinov knihy, chodí počas prázdnin k starému otcovi a tetke do dedinky pri Dunaji. Každé leto je pre neho novým dobrodružstvom; rád navštevuje strýka a jeho zázračnú záhradu, kde všetko dozrieva prv ako inde. Sníva o tom, že raz sa mu podarí uvidieť tajomné, avšak pre južné oblasti Slovenska typické stepné vtáky – dropy. Šesť próz, ktoré autor zhrnul do zbierky noviel a poviedok *Poľné samoty* (1979), predstavujú myšlienkovu podobné črty s jeho predošlými knihami. Nezastiera v nich tragiku ľudského života; takmer v každom texte však demonštruje nové dimenzie vzťahov, hľadá riešenie konfliktov, ľudí a myšlienok. Životné osudy jednotlivcov z poľných samôt tak dostávajú spoločenský ráz. V knihe *Posolstvo detstva* (1982) konfrontuje dva životné postoje – proti ľuďom, ktorých hlavným alebo jediným cieľom je hromadenie majetku a iných vonkajších znakov životného úspechu, stavia jednoduchých pracujúcich, ktorí nikdy nestrácajú zo zreteľa mravné a ľudské hodnoty a úprimne si želajú, aby život nebol iba blahobytnější a pohodlnejší, ale aj čistejší a spravodlivejší. Zaujímavá je zbierka próz *Sedem poviedok* (1984), ktorej hrdinovia sú napospol ľudia dnešných dní; tí, ktorí pochádzajú zo sociálne slabších vrstiev, prevažne z prostredia pracujúcich. Súbor poviedok *Vône podbránia, vône bylín* (1986) možno charakterizovať ako psychologicky ladenú galériu postáv, postihnutých samotou, izoláciou, rozčarovaním, ale aj silným kritickým postojom k morálnej vlačnosti okolia – najmä príbuzných a mladšej generácie. V súbore poviedok *Bezradnosť náhlej osamotenosti* (1988) autor opäť píše o osudoch starších ľudí z postupne sa vyľudňujúcich osád južného Slovenska, pričom

ich sleduje zväčša v pochmúrnych osudoch plných protikladov, bolestí, nespĺnených očakávaní i sklamaní, ktorí silou pevnej vôle zápasia proti neľahkému osudu. Po zmene režimu sa na pultoch kníhkupectiev objavila kniha *Zo života outsiderov* (1991). Literárny počin autora v tomto texte zaujme čitateľa predovšetkým odvahou pozrieť sa na odvrátenú, neraz tabuizovanú stranu doby. Osudy ľudí, poznačených úsilím o prekonanie spoločenskej krízy z konca šesťdesiatych rokov, sa dotýkajú najpálčivejších miest našej nedávnej historickej skúsenosti.

Ako akési ‚dokreslenie‘ autorovho portrétu uvedme, že viaceré jeho prózy boli preložené do bulharčiny, češtiny, maďarčiny, nemčiny, poľštiny a ruštiny, ďalšie vyšli v antológiách slovenskej prózy v zahraničí, resp. vo vlastnom výbere s názvami *Příbuzní z ostrova* (1978) či *Návraty* (1987).

Z uvedených biografických i bibliografických údajov je evidentné, že Ivan Habaj je integrálnou súčasťou slovenského literárneho kontextu. Svojimi prózami dôkladne poukázal na typické črty, atribúty a charakteristiky južného Slovenska. V jeho umeleckom zobrazení sú zaujímavé (aj) postavy, ktoré nesú v sebe pečať doby, okolia, vzťahov a mentalit. S určitým úškrnom sa však k tejto stránke Habajovej prózy vyjadril Valér Mikula ako ‚Observátor IV‘, vyslovujúc myšlienku, že „Habajove archetypálne postavy, ktoré majú vzbudzovať úctu, robia z neho vari nášho najatavistickejšieho spisovateľa...“ (Observátor IV 1981, 95). Celkovo však môžeme uviesť, že jednotlivé ľudské charaktery v prozaickej tvorbe Ivana Habaja reprezentujú vždy čosi viac ako sami seba. Autor vedome zdôrazňuje na nich tie atribúty, ktorými sa pripúťali k nadosobnému celku. Habaj je preto „racionálny typ prozaika, čo má svoje prednosti, od formulácie problémov, cez štýl, fabuláciu až po kompozíciu...“ (Petrik 1982a, 7). Na určitý vrcholok nášho ‚slovenského literárneho Parnasu‘ dospel najmä vďaka tematike slovenského juhu, ktorá sa (aj) jeho zásluhou stala teritoriálne i kultúrne integrálnou, i keď, pochopiteľne, okrajovou oblasťou slovenského literárneho centra. (Nezabúdajme pritom ani na literárnu tvorbu Petra Andruška a Ladislava Balleka!) Ako zobrazovateľ dediny však zostal tradičný, ba priam tradicionalistický; jeho autorská vývinová cesta je tak „priamočiara, takmer systematická. Jeho novely sú v námete i tvare vlastne prípravou k románu, v ktorom vrcholí jeho spisovateľský vývin“ (Kochol 1982, 108).

Významným medznikom (až syntézou) v literárnej tvorbe Ivana Habaja bolo publikovanie trilógie *Kolonisti I* (1980), *II* (1981), *III* (1986). Tento rozsiahly – až skoro deväťstostranový – text je možné chápať aj ako beletrizujúci doplnok dejinného pohybu, udalostí a ich vplyvu na jednotlivé rodiny. Autorov zámer bol pritom aj v zobrazení spoločenskej dynamiky pri uvádzaní protirečení národnostných zrážok. Jeho obraz je umeleckým preniknutím k zložitej problematike tejto skúsenosti. Presvedčivo a presne kreslí postavy a ich morálne podoby – najmä z ich činov a prejavov. Vzťahy nechápe ako obnažené a schematizované hybné sily, ale ako javy, ktoré prestupujú celú spoločenskú štruktúru v konkrétnych individualizovaných činoch. Podáva tak „umelecký obraz toho, čím musel dnešný človek prejsť, aby si do detailov uvedomil cestu nespočetných prekážok i reziduí, ktoré treba prekonať k skutočne plnému rozvoju“ (Truhlář 1981, 59). Habaj vykresľuje ľudí na Žitnom ostrove, resp. zobrazuje skúsenosti niekoľkých slovenských rodín, ktoré prišli za obživou na tento úrodný kraj, keď po prvej svetovej vojne Maďarsko odstúpilo toto

územie Československu. Po jeho rozpade (tzn. po Mníchovskej dohode) v roku 1938 pripadol Žitný ostrov opäť Maďarsku a kolonisti sa museli sťahovať naspäť na slovenské územie. Až po oslobodení, teda v roku 1945, keď Československo opäť získalo toto územie, sa kolonisti mohli vrátiť.

Dielo je vlastne trilógiou, historicko-spoločenskou prózou; český literárny vedec Karel Brušák ho pomenoval dôležitým a originálnym románom. Prvá časť časovo pokrýva väčšinu roku 1938, kým prechádzajúca história kolónie a niektorých jej obyvateľov je načrtnutá retrospektívne – čiastočne rozprávačom, ale najmä spomienkami jednotlivých postáv. Druhá a tretia časť je venovaná obdobiu po druhej svetovej vojne, od návratu kolonistov na Žitný ostrov cez kolektivizáciu poľnohospodárstva až do roku 1965. Medzi prvým a druhým zväzkom je časový odstup asi sedem rokov. Zo života postáv sa v tomto intervale celkovo odhaľuje len veľmi málo; o udalostiach počas týchto rokov autor nehovorí takmer nič.

Trilógia má predovšetkým charakter triezvej a autorsky neosobne vyjadrenej (azda roľníckej) kroniky, v ktorej historický rámec predstavuje akési príležitostné pozadie. Je to vlastne – v určitom zmysle slova – „regionálny román sústreďujúci veľa pozornosti na sily, ktoré determinujú identitu regiónu tým, že ho izolujú ekonomicky aj kultúrne. Ako sa román rozvíja, regionálne pozadie sa stáva metaforickým a vypovedá viac o postavách, ktorých charaktery sa pod vplyvom nového prostredia zmenili“ (Brušák 1988, 58). Približuje sa tak k tzv. románu o pôde, zaoberajúcemu sa bojom s prírodou a ospevovaním spôsobu rurálneho života. Tieto prvky konštitujú jeho mytologickú stránku a evokujú zobrazenie času, večnosti prírody a pomínutelnosti človeka. Uvedením maďarskej menšiny, žijúcej na tomto území, sa dielo približuje aj k tzv. etnickému románu. Autorovo riešenie národnostných problémov je však napriek evidentnej historickej konfliktnosti v podstate harmonizujúce; problém vidí najmä v politickej rovine, oveľa menej v pozícii človeka-jednotlivca.

Spisovateľ je tesne spätý s daným chronotopom. Dôležité je pritom identifikovať jeho vlastný autorský idiolekt. V pozadí toho môžeme uviesť, že Habaj pozoruhodne píše o tom, čo dobre ovláda: „Postavenie kolonistov poznám aj z rodinných vzťahov, presnejšie, viem si ich domyslieť – zažil som ešte generáciu svojich rodičov i starých rodičov, tú pôvodnú generáciu, ktorá všetko brala tak trochu s úsmevom, uvedomovala si relativnosť toho všetkého, uvedomovala si aj dejinnú nevyhnutnosť a vedela sa skôr nad udalosťami zasmiať“ (Habaj 1982, 25). Pri tvorbe *Kolonistov* autor však nemohol vystačiť len s osobnou skúsenosťou. Napriek tomu, že berie do úvahy rovinu textu, dôsledne neanalyzuje spoločensko-historickú skúsenosť, ale snaží sa identifikovať osud človeka, ktorého tieto udalosti zasiahli. Rozprávač sa pritom s postavami stotožňuje a súčasne ich núti mať integrálny pohľad na svet. (Vidíme tu príbuznosť s autorovou krátkou prózou.) Zámer Ivana Habaja, ktorého plnokrvné a zemité diela znamenajú trvalý prínos pre slovenskú literatúru, spočíva aj vo vytvorení verného a umelecky presvedčivého miestopisu Žitného ostrova v uvádzanom oblúku desaťročí. Jeho úsilie tak bolo vytvoriť román „o tom všetkom, ktorý by ponad regionálny povrch presiahol do všeobecnejšieho zmyslu, ktorý by však obsiahol aj nové poznanie slovensko-maďarského vzťahu...“ (Hajdani 1986, 6).

Podmienkou ďalšieho spoločenského rozvoja – v pozadí sujetu románu – je všestranná (teda aj kultúrna) vyspelosť človeka. Otvárajú sa pritom dosť široké

priestory, v ktorých literárny text môže plniť špecifické funkcie: silou a príťažlivosťou slova pôsobiť na ľudí, prebúdať v nich vôľu a chuť do života, robiť ich prístupnejšími k dobru. Naučiť ich spolucítiť, navzájom sa inšpirovať, nadchýnať široké vrstvy pre spoločné ideály, pomáhať im nachádzať odpovede na otázky, ktoré ich neraz trápia a mýlia, prispievať a uvedomovať si svoje miesta a postavenia po vlastnej ohraničenosti sveta. Tak, ako sa to pokúša aj Ivan Habaj vo svojej trilógii.

Pre tohto prozaika, ktorý svoje detstvo prežil najmä v komárňanskom okrese, je istou devízou fakt „empirického poznania získaného z viacerých zamestnaní a zažitie dedinského i mestského prostredia. Južnoslovenská krajina s jej osobitosťami a kontrastmi ho priam podnecovala k prozaickej výpovedi“ (Veľký 1984, 5). „Rovinné prúdy sú v zhode nielen s geografiou kraja, ale i so zvrásnením tvorivého srdca autora. Ako sa sám vyznáva o rovine, ktorá „je pre mňa chrám, kde mám šancu očistiť sa od hriechov svojej človečej samolúbosti. Tu dolu cítim sa byť naozaj vo svojej koži, zdá sa mi, že i tie zákonitosti života si práve tu uvedomujem intenzívnejšie, než kdekoľvek inde [...] Povodeň v šesťdesiatom piatom roku som prežil v osade Okánikovo, na skok od pretrhnutej dunajskej hrádze pri Čičove“ (Svetoň 1992a, 3). Krajina južného Slovenska a ľudia, ktorí v nej žijú „predstavujú pre mňa jednotu, v ich vzájomnej spätosti nachádzam tie vzrušujúce impulzy, ktoré ma ako autora i ako človeka nenechávajú ľahostajným“ (Kamenistý 1981, 6). Ďalej k tomu Ivan Habaj dodáva: „už odvtedy, čo som v útlom veku začal poznávať svet, vnímal som rovinu ako dramatický priestor. Preto som doma práve tam [...] Mój starý otec bol z generácie legionárov v Rusku, ktorí tam prešli kalváriou a po niekoľkých rokoch sa cez celý svet dookola vracali domov na Slovensko, kde sa on stal kolonistom. Moja matka je tiež z tejto kolonistickej vetvy. Ja som sa narodil na Ponitří, tam, kde cez vojnu boli kolonisti odsunutí. Po vojne sa mnohí na svoje majetky na juhu vrátili, najprv väčšinou tí starší, neskoršie prišli aj moji rodičia so mnou. Takže vlastne už od malička som počúval o histórii kolonistov. Najdôležitejšie teda bolo prežitie detstva v tomto kraji, priestore, ktorý je univerzálny, všeludský bez ohľadu na národnosť“ (Svetoň 1992b, s. 2). V tomto chronotope som sa „cez bunky a gény svojho predka po prvý raz zoznámil s krajom rovným ako stôl, obkoleseným riekami, s krajom topoľových vetrolamov, agátových lesíkov, osamelých listnáčov roztratených kde-tu po obilných lánach...“ (Habaj 1981b, 6).

Keď bola v roku 1919 uzákonená pozemková reforma, pohýňajú sa zo severnejších oblastí Slovenska dolu k Dunaju tisícky slovenských ľudí. Zo zbratej pôdy si kupujú pri južnej hranici republiky pridelený kus zeme. Zväčša na území dnešného komárňanského okresu vznikajú kolónie: Horná Zlatná, Mudroňovo, Okánikovo, Šrobárová, Štúrová, Violín a iné. Najväčšou kolóniou bolo Hodžovo, ktoré po vojne premenovali na Lipové. V týchto kolóniách boli zväčša kolonisti z územia medzi Bánovcami nad Bebravou a Trenčianskymi Teplicami. Menšia časť z nich prišla z východu, možno desať percent, a azda desať až pätnásť percent boli Moravia, sem-tam jednotlivci z Oravy a Kysúc. Osady pritom neboli veľké: Lipové bola jednou z najväčších osád kolonistov, kde žilo spolu 78 rodín. V Okánikove okolo 30 rodín, v Štúrovej okolo 20, vo Violíne rozptýlene na samotách okolo 50 rodín. Na slovenské pomery to boli teda malé dediny. Pars pro toto o nich píše Ivan Habaj vo svojej trilógii. Ich obyvatelia verili, že si na Dolniakoch zarobia na väčší krajec

chleba. Zakladajú osady-kolonie, trpia chorobami či nedostatkom, ale pomaly sa zmáhajú. Niektorí sa v prvých rokoch vzdávajú, iní sa po prekonaní začiatkových ťažkostí zžívajú s novým okolím, splácajú pôžičku, kupujú nové stroje, rozširujú poľia. No tento život – pripomínajúci túžbu ľudí po zaslúbenej zemi – sa náhle prerušuje. Po siedmich rokoch (po skončení druhej svetovej vojny) sa kolonisti opäť vracajú na Žitný ostrov, no nachádzajú tam málo z toho, čo zanechali. Domy sú spustnuté, zničené, ich prechodní obyvatelia vytínali agáty, ovocné stromy, zváľali ploty. Skoro vo všetkom je potrebné začať odznova...

Jeho prózy zavádzajú väčšinu čitateľov do nového, literárne dovtedy nevelmi zmapovaného prostredia: do kraja pšenice, kukurice, melónov, dyne, papriky... Ved' ako sám autor píše: „moja ústredná dielňa leží ešte stále tamdolu. Priznávam sa k tomu ešte raz, hoci sa mi vidí, že takto, na prvé počutie, slovenskému uchu moje priznanie býva i podozrivé [...] A veru aj to ma, okrem iného, utvrdzuje v názore, že ne jeden z príslušníkov národa, ku ktorému patrí, vie toho málo o tej čiastke svojej domoviny, ktorú predstavujú rovinné šíravy nad Dunajom“ (Habaj 1980b, 1). Vnímaví čitatelia sa tak postupne môžu zoznamovať so zaujímavými, neraz pohnutými osudmi tamojších ľudí. Ako to sám Habaj uvádza: „Na väčší románový cyklus som myslel už na začiatku tvorby. Ale až po napísaní Márie (t. j. zbierky šiestich poviedok z roku 1976 – pozn. P. Š.) som získal presvedčenie, že ho treba napísať [...] Preštudoval som dokumentárne materiály, ponáral som sa do problematiky doby pred mojím narodením, až som získal pocit, akoby som v nej žil. Vďaka som sa dozvedel aj od môjho starého otca, od rodičov a ďalších ľudí z tohto kraja. Nebola to pokojná doba, zo dňa na deň sa všetko menilo, bolo sa treba v tom zorientovať. Nemala to byť len čistá beletria, ale aj dokumentárna próza, v ktorej by fakty zostali hodnoverné a v tom až úderné“ (Mikolaj 1983, 8). Habajova próza je tak „pocťou generácii, ktorá v živote vždy vyznávala pevné hodnotové kritériá“ (Borčin 1987, 4). Text tak v čitateľoch upevňuje aj morálne kritériá, ľudskú i spoločenskú súdržnosť a životnú perspektívu. V trilógii čas osciluje v rovine: čas historických udalostí – čas diela – čas postáv. S jej vnútornou štruktúrou súvisí „celkový čas diela, tzv. makročas a jeho atomizácia, t. j. vnímanie tohto času postavami prózy – mikročas. Čas historických udalostí je objektívne daný, existuje nezávisle od času prózy a s jej vnútornou štruktúrou začne súvisieť až vtedy, keď sa premietne do makročasu i do mikročasu“ (Fazekašová 1983, 147). Existuje však úzka súvislosť medzi časom postáv a historickými udalosťami: navzájom sa prestupujú, pričom takmer vždy ide o vyrozprávanie dramatickej historickej doby prostredníctvom osudov ľudí v nej. Ono sa uplatňuje v dvoch liniách: subjektívne, t. j. v prežívaní fiktívnych postáv a objektívne, keď autor akoby mimo fiktívneho deja informoval autenticky, objektívne o historickej udalosti, uvádzal ňu kronikársky sled súvislostí a okolností. Historické deje pritom majú nezastupiteľné funkcie: tvoria súradnice rozprávania a rámec pre konanie postáv. Na základe toho celkový čas diela je určený dvoma faktormi: lineárnym plynutím historického, spoločenského času, ktorý tvorí koordináty rozprávania a lineárnym plynutím rozprávačského času. Celkový čas diela sa tak realizuje v pásme rozprávača aj v pásme postáv. Základnú líniu postáv môžeme nazvať tzv. kalendárovým časom. Je to reálny čas postáv, v ktorom je obsiahnutý zmysel ich života a primknutosti k zemi, zdôraznená prirodzeným striedaním

daním ročných období. Habaj modeluje ideový svet svojej prózy v pozadí opozícií staré – nové, minulé – prítomné, svoje – cudzie a spoločenské – individuálne. Trilógia sa tak stáva „syntetickým vyrovnávaním sa autora s minulosťou, s problematikou histórie v špecificky regionálnom i národnostnom, na konflikty bohatom prostredí“ (Kapsová 1988, 109). Je to priestor s prítomným spoločenským aspektom, ktorý je však tlmene pod povrchom vonkajšieho príbehu; spoločenské sa tak stáva pozadím onoho individuálneho. Mierou takéhoto kontrastu autor zvyšuje expresivnosť a emocionálnosť, čím podmieňuje špecifickú estetickosť (a percepciu) textu. Dominantnou črtou celej kompozície trilógie je tak „premyslená autorská stratégia v makrokompozícii, opierajúca sa o preferovanie kauzálnych vzťahov pred priehľadným preferovaním časovosti príbehu. Časovosť v Habajových Kolonistoch je však zrejmá a hrá síce sekundárnu, ale predsa dôležitú úlohu“ (Čúzy 1986, 118). Jednotlivé kapitoly majú pritom dvojakú štruktúru: začínajú detailnou kresbou prostredia a atmosféry či akčnejšou charakteristikou postavy, ktorá vstupuje do epizódy začínajúceho príbehu. Ich jadro má vždy minuciózne dejový charakter v pozadí konkrétnych spoločensko-historických faktov, ktoré sú tak dôležitým pozadím pre konanie postáv.

V Kolonistoch identifikujeme pevné pocitové a zážitkové zázemie detstva i preseh individuálneho do sociálno-národného zážitku. Ono má predpoklady odhaliť akúsi tragiku južnoslovenského prostredia nielen v nostalgickej, ale aj dramatickej podobe. Details pritom prekonávajú sústredenosť na konflikt a stereotypné kompozičné schémy; rozširovanie pohľadov či dôraz na príbeh a jeho kronikárske zachytenie nesú v sebe viacdimeznionálne interpretačné možnosti. Životné príbehy kolonistov – akoby paradoxne – dostávajú spoločenský kolektívny rozmer, ktorý pomáha prekonávať osamotenosť i nepriazeň obdobia. Individuálne osudy sa podriaďujú osudom celku. Autor tak (aj) pri zobrazení vzťahov dospel „k syntéze, ktorá má vedome ráz umeleckej, ale svedeckej výpovede, jedinečnej historicko-spoločenskej rekonštrukcie, ktorá transformuje individuálne do celospoločenského“ (Chmel 1981, 112).

Opäť je dôležité zdôrazniť, že prítomné rozprávanie v trilógii opisuje udalosti jedného až dvoch rokov, pričom zakaždým je to obdobie, v ktorom sa začínajú tušiť a prejavovať prudké sociálne zmeny a pohyby. V prvej časti je to rok 1939, v druhej roky 1945 – 1947, v tretej roky 1964 – 1965. Retrospektívy postihujú roky dvadsiate i tridsiate, obdobie druhej svetovej vojny a kolektivizácie. Voľbou tejto kompozície autor dopredu limitoval dramatické pôsobenie textu, ale vyjadril sa aj o konkretizácii (a domýšľaní) sujetu: „Sám cítim potrebu vo svojich Kolonistoch niečo dopovedať [...] Ľudia, o ktorých píšem, tu už poväčšine nežijú. Ale krajina zostáva (Mikolaj 1983, 9). Tá konkrétna, južná, má, ako sme to už uviedli, u Habaja dôležitú funkciu, veď badať u neho „aj istú jej glorifikáciu, ktorá sa premieta i do lyrizácie výrazu“ (Gombala 1980, 5). Dôležitá je však pre neho aj možnosť uvádzať krízové deje s odstupom, ponúkajúcim väčšiu objektivitu a komplexnosť obrazu; svedčí to aj o cieľavedomom a zodpovednom autorskom prístupe k téme. Významná je pritom aj symbolika: meno Lipová Osada, v ktorej sa príbeh centrálnie odohráva, vyjadruje československosť; lipový list je československým symbolom: Habaj sa ním pokúša obohatiť (aj) slovenskú národnú mytológiu, pričom s treťou

časťou naznačuje akýsi uzavretý príbeh. Komplexnou prednosťou trilógie je pritom jej „ideová vyhranenosť, silný humánny étos, vnútorná angažovanosť, úcta k odkazu predkov a nemalá slovesná kultúra“ (Machala 1989, 55). Badať pritom Habajovo permanentné úsilie sústredene „umelecky stvárniť južné Slovensko v jeho zložitej, ale osobnostne i veľmi jednoduchej podobe...“ (Obuch 1986, 4). Tak sa trilógia koniec koncov stáva umeleckým obrazom toho, čím musel človek danej doby prejsť, čo všetko zažil, aké rezíduá musel prekonať, aby vybudoval spravodlivý (ba spravodlivejší) svet, aby sa cítil plnoprávnym občanom a aby bol schopný pochopiť aj to, čo kedysi zapríčiňovalo jeho utrpenie. Sila tohto diela tak spočíva v tom, že „bez postranných a pomstivých línií zobrazil objektívne skutočnosti a umelecky spoľiehajúc sa na realizmus, na pravdivý dejinný vývin [...] je uceleným a závažným svojou evokáciou dejinnej pamäti“ (Truhlár 1987, 5). Habaj svojimi Kolonistami „obdaril hodnotové bohatstvo našej súčasnej prózy ďalším veľkým, zrealizovaným epickým projektom, ktorý má svoje dosahy spoločenské, kultúrne, národné a literárne. Predovšetkým tematickou a látkovou rozložitou a ich historicko-epickou syntézou“ (pš 1987, 1). Vytvoril tak dielo kompaktné a jedinečné, ktoré priekopnícky prispieva k analýze a identifikácii vlastných národných i stredoeurópskych dejín, a je tak markantným prínosom pre vývin slovenskej prózy.

V roku 1980 v renomovanom vydavateľstve Slovenský spisovateľ vyšiel prvý zväzok trilógie – teda Kolonisti I, za ktorý Ivan Habaj získal Cenu Zväzu slovenských spisovateľov (JUDr. Ivan Habaj 1983, 4). Bolo to t. č. prekvapujúco nové dielo so spoločensky závažným námetom. (Ako určitú zaujímavosť uvedme, že v rámci pravidelných utorkových kritických diskusií na sekretariáte Zväzu slovenských spisovateľov 13. januára 1981 uskutočnila Komisia pre teóriu a kritiku ZSS diskusiu o románe Ivana Habaja Kolonisti I – Diskusia o Habajových Kolonistoch 1981, 159.) Autor v ňom zobrazil bolestnú dejinnú kapitolu v živote slovenského človeka, pričom využil určitú komunikatívnu, ktorá „vyplývala z poznania sociálnej typológie, krajinného prostredia“ (Truhlár 1982a, 19; slová samotného Ľubomíra Truhlářa). Prvá časť trilógie naznačila intenzívnejší presah individuálneho zážitku do sociálno-národného a historicko-politického skúsenostného kolektívneho komplexu, ktorý poskytoval autorovi bohatý, pestrý i dramatický materiál, v ktorom sa zrkadlí individuálna i kolektívna skúsenosť, zápas o dôstojnosť a šťastie jednotlivca či tragika celého spoločenstva. Tak sa tento text stáva generačným úsilím pri hľadaní koreňov domova i zavŕšením autorových osobných ambícií pri zobrazení prostredia a postáv jeho ‚príbuzných z ostrova‘. Ústredný konflikt sujetu má pritom spoločenský charakter; konflikty „sú hlboko ponorené do ľudského portrétu, do jeho vlastností i konaní“ (Truhlár 1985, 88). Národnostná problematika, ktorá sa prejavuje v zrážkach, však spôsobuje, že spoločenský konflikt sa postupne presúva do konfrontácií názorov jednotlivých osôb. (Uvedenú skutočnosť nejakým spôsobom zažilo aj celé národné spoločenstvo, pretože sa dotkla citlivých strún jeho ‚južnoslovenského‘ vnútra a dnes tvorí neoblomnú súčasť jeho historického vedomia.) Ivan Habaj neskrýval, že napriek zdanlivému pokoju poprevratového spoložitia, v uvádzaných časoch opäť vznikali spory i zrážky.

Aj z týchto dôvodov príbeh kolonistov na južnom Slovensku musel niekto napísať. Napísal ho ten, koho sa to osobne dotklo. Ten, kto dôkladne pozná svoju

tému „zvonku i zvnútra. Aj keď sa korenkami pamäti drží najmä rodinnej skúsenosti, rozširuje ju na všetky strany, aby mohol vypovedať o celom výseku historickej skutočnosti“ (Petrik 1982b, 6). Habaj sleduje život kolonistov vo všetkých troch rovinách, pričom sa najviac venuje prvej (kolonizovanie pôdy), pretože chce vzkriesiť svet, ktorý v premenách času už zanikol, a tak mu to diktuje aj samotný životný materiál. Spomínaný nacionálny moment vstúpil do popredia v druhej polovici prvej a v úvodných častiach druhej časti, no tam sa ťažisko postupne presúva k sociálnemu faktoru.

V Kolonistoch I sa hovorí o slovenských ľuďoch, ktorí „prišli z horných kamenistých krajov dolu k Dunaju, s pieskom zaviatym hrobom dávnych predkov, aby tu, na južnom okraji založili osady, aby si tu, v pote, odriekani, dorobili väčší krajec chleba, aby si tu založili rodiny a rody, aby tu hájili svoje právo na prosté ľudské šťastie“ (jf 1981, 5). Za čas udalostí v románe Kolonisti I si teda Habaj zvolil koniec tridsiatych rokov, kedy sa sociálne, politické a národnostné konflikty na južnom Slovensku začali vyostrovať. Kompozičný prstenec je pritom realizovaný scénami, v ktorých sa protagonist Peter Jakubec zdržiava v osadníckom cintoríne: v úvode tu pochováva svojho mladšieho brata, v závere, odchádzajúc z Lipovej Osady, sa na tomto mieste lúči so zosnulou manželkou. Vidí pritom protirečenia individuálnej, sociálnej a politickej povahy. Habaj odkrýva praktiky veľkostatkárov a rozmach po prevrate, keď sa zem dostala do rúk nových vlastníkov. V polovici románu do rozprávania výraznejšie začínajú prenikať prvky napätia: cez kriminálnu zápletku okolo vraždy či prostredníctvom udalostí súvisiacich so známostou s maďarským chlapcom. Ľudia sa postupne uzatvárajú do seba, menej si dôverujú; román je na týchto miestach aj psychologickou štúdiou ohrozeného kolektívu, „snímanou“ však cez jednotlivcov. Postavy sa v závere zmietajú v prudkých výkyvoch medzi neistou nádejou a silnejúcim tragickým pocitom skutočnosti. Na hranici sa rozmáha násillie, teror a podpaľačstvo. Zaujímavý (ba symbolický) je pritom paralelne sa klenúci prírodný motív, keď v prvej časti trilógie „vedie od neďalekej stanice agátová alej, ale počas maďarskej okupácie cez vojnu agátový les zotnú. Obraz vyfateného agátového lesa tvorí refrén v druhých dvoch častiach trilógie“ (Pynsent 1989, 80). Román sa uzatvára udalosťami, keď sa celá rodina sťahuje na sever a má sa usadiť na Ponitří, kde je možné začať odznova. Tamojšie obyvateľstvo však prijíma kolonistov nepriateľsky, keď samo zápasí s nemalými sociálnymi ťažkosťami a nie je ochotné deliť sa ani o existenčné minimum. Udalosti pritom poukazujú na sociálne procesy pri zvolenom prostredí a sú zároveň aj vonkajším indexom vnútorných individuálnych aj kolektívnych prežívaní. Hodnota textu en bloc je aj v tom, že „prepojenie medzi javovým a podstatným, povrchovým a hlbkovým nehľadá spisovateľ cestou výslovnnej formulácie v autorskom komentári, ale tým, že núti príjemcu domýšľať zmysel epických dejov a nachádzať ich skryté súvislosti“ (Bagin 1981, 42).

Habaj pracuje s istotou v rozprávaní aj v opise; opiera sa o skúsenosti slovenskej sociálnej a lyrizovanej prózy, hoci sám nelyrizuje. Týka sa to aj kolonistov, ktorí sa musia vyrovnáť s nezvyčajne rýchlo sa meniacou realitou – a to skôr v činoch ako v myslení. V ich konaní sa pritom poukazuje na vyhranené hodnotové postoje, ktoré tvoria budúcnosť, práca, rodinné vzťahy, voda, zem. Obsahom ich bytia je však najmä práca na pôde a úsilie vydobýť si úrodu (aj napriek žilom). Habaj

tak opisuje svet, ktorý „tisícom drobných bezmenných ľudí, roľníkom, bezzemkom, břešom a to rôznych národností, pomohol k tomu, že konečne začali nadobúdať svoju ľudskú dôstojnosť! Odstránil tiež sociálnu nerovnosť medzi príslušníkmi rôznych národností, postavil ľudí na nohy i materiálne a dal im základné životné istoty. Ľudia vystreli chrbát“ (Gallo 1994, 11). Aj preto je dôležité väčšmi zvýrazniť to, čo je na celkovej tragike ľudských osudov univerzálne, všefudské, nezávislé od národnostnej príslušnosti.

Hoci autor má historické udalosti a životné realie usadlíkov dobre naštudované a oboje po vecnej stránke náležite interpretuje, v jeho románe tieto dve zložky nikdy nesplynú. Predsa je však potrebné vyzdvihnúť jeho komplexné „úsilie zobrazovať nešťastie južného pohraničia v období pred druhou svetovou vojnou [...] V tomto [...] je napokon aj humanistický zmysel Habajovho románu“ (Halvoník 1981, 6). Literárny vedec Viktor Kochol pritom nazval Ivana Habaja solídnym románopiscom, ktorý v každom ohľade vytvoril takmer dokonalý román s organicky podchyteným epickým vývinom, zaznamenávajúcim kvalitatívny skok vpred. Vo svojej trilógii Habaj prezentoval zrelý, cez sito racionálnej súdnosti precúdený umelecký artefakt. Hlavným príznakom jeho epickej zrelosti je pritom zobrazenie spoločenského objektu v jeho totalite. Desiatky kolónii, zväčša na predchádzajúcich statkárskech majeroch, vzniklo v prvom desaťročí československého štátu ako výspa československého živlu na národnostne zmiešanom prostredí; ako ukážka voči predchádzajúcemu polofeudálnemu hospodáreniu a pokročilejšej strojovej poľnohospodárskej výroby. Boli to roľnícke osady nového typu, otvorené voči bližšiemu i vzdialenejšiemu svetu. Verejný, štátny záujem sa tu prepletol so súkromným, rodinným, individuálnym úsilím. Vznikol tak román, ktorý je obrazom celku, pravda, zredukovaným na typické črty a časti. Je to dielo o kolonistickom komplexe, nie partikulárny rodinný román; interné individuálne i rodinné osudy v ňom vystupujú v minimalizovaných vonkajších parametroch. Stavebným materiálom textu je čistý a „zredukovaný“ človek, bezmála zbavený svojho individuálneho vnútorného života, človek ako súhrn spoločenských vzťahov – to je stavebný materiál Habajovho románu“ (Kochol 1981, 81). Rodinné a súkromné osudy autor pri svojich postavách síce tieňuje, no neprekresľuje či neprehľbuje ich. Človek a jeho vnútorný život ho zaujíma len natoľko, nakoľko sa v ňom prejavuje spoločenský celok. Ľudský subjekt mu je len rámcom, z ktorého vychádza. Jednotlivé postavy tohto – možno nazvať aj – kolektivistického románu vystupujú iba ako časti či zložky (nad)dedinského celku. S nejasnosťou hlavného hrdinu ide v románe ruka v ruke aj absencia ústredného deja. Miesto vnútorného sujetu v ňom nastupujú vonkajšie diania a politické udalosti, ktoré zavalila usadlíkov Lipovej Osady, ostatných kolonistov i celé južné pohraničie Slovenska. Čas je teda dôležitý faktor, pričom: „Striedanie mikrozáberov a makrozáberov, kombinácia reprodukcie a opisu, prebiehanie z prítomnosti do minulosti je vizitkou zrelej a vybrúsenej autorovej epickej techniky...“ (Kochol 1981, 84). Dejiny však vkročia do osady – kolonisti počúvajú rozhlas a čítajú noviny. V októbri – teda po Mnichove – je už jasné, že časť južného pohraničia, predovšetkým kolonistický Žitný ostrov, pripadne Maďarsku. Z usadlíkov sa zachraňuje, kto môže. V prvých novembrových dňoch československé úrady a armáda odchádzajú z pohraničia a územie okupuje maďarské vojsko. Časť kolonistov, keďže nemá kde ísť ani evakuovať, ostáva

na mieste a trpne očakáva svoj neblahý osud. Vyvrcholením toho sú tri záverečné kapitoly: prísne reprodukčné, maximálne mikrozáberové, ešte pochmúrnejšie ako úvodné (z cintorína). Tam zomrel ‚iba‘ človek, v tomto prípade zomiera štátne a národné spoločenstvo. Habaj tu maximálne rozšíril makrozáber: prekročil empirické rozmery danej skutočnosti, povzniesol sa ponad ňu a uzrel, čo je za ňou. Rozšíril tým priestor i čas svojho empirického predobrazu a prekonal svoj reprodukčný i opisný zobrazovací spôsob. Jeho obraz tak nadobudol charakter morálnej reflexie. Je to pozícia zobrazovateľa a svedka; svedectvo však presvedčivé – má šírku, hĺbku, detail i pointu. Dielo pritom zobrazuje iba okrajovú časť Slovenska, no v tejto časti sa vyjavuje celý národný celok; v jednotlivcovi sa spodobuje nielen spoločnosť, ale v danej chvíli aj doba. Spoločenský čas však už vtedy začal pracovať proti osadám kolonistov; vzťah roľníka k pôde sa zauzľil. Po vojne prišla opäť chvíľka nádeje, ale potom nastali prudké sociálne zmeny, pohlo sa s majetkom a pôdou, odtrhlo sa čosi aj z vnútra človeka, zmenilo sa v dobrom i zlom a v premenách času začal zanikať tento svet, ktorý už v starej podobe nebolo možné neskôr opäť oživiť.

Prvú časť trilógie môžeme chápať ako románovú epopēju, ktorá presvedčuje čitateľa ‚o autorovej znalosti prostredia, krajiny juhu, ľudí, čo v nej žili. Zaujíma sa nielen o medziludské vzťahy, ale aj o národné i nadnárodné udalosti, vykresľuje situáciu v životnej akcii a rôznorodej konfliktnosti‘ (Ďalšia románová epopēja 1981b, 6). O prvej časti tak možno hovoriť aj ako ‚o vernej freske vyše dvadsaťročného historického úseku v tomto prostredí bohatom na búrlivé udalosti. Kniha je čitateľsky zaujímavá pre epickú silu, hodnotnú plnú vetu, zaujímavé charaktery a živý dialóg‘ (-w- 1981, 59). Celkovo teda v nej autor prišiel s jasnou výhodou románovej témy, s vôľou a úmyslom ‚epicky zdokumentovať často až dramatické, dejinne rozhodujúce deje na slovenskom juhu, kde konfliktné stretávanie sa národností nadobúdalo osobitne závažné dimenzie spoločenské i rovno politické‘ (pš 1982, 6). Stretali sa dva etnické celky s rozdielnymi kultúrami, životnými pocitmi a svetonázormi. Popri tom národnostnú averziu na tomto rozhraní vyostřila koncom tridsiatych rokov aj politická situácia. Život ‚na čiare‘ sa stal neraz životom násillia, zloby, útekov. V tomto pozadí: ‚Sujetovú osnovu koncipoval autor tak, aby dosiahol efekt typickosti – a to práve vzhľadom na dvadsaťročie existencie slovenských kolonistov na slovenskom juhu‘ (Petřík 1981, 16). Zachytil tak kus hrdinstva obyčajného slovenského človeka, ktorému dal nový režim príležitosť a ktorý názorne predviedol, čo dokáže poctivá každodenná práca. Na jednej strane podotkol určitú diferencovanosť v názoroch (napríklad predstaviteľov maďarskej národnosti), na druhej strane pripomenul, že ani slovenská krajina neprijímala vracajúcich sa kolonistov s otvorenou náručou. Autor však má stále na pamäti svoj širší cieľ: predstaviť v charakteroch (a príbehu) spoločenskú skupinu. Z týchto dôvodov sleduje skôr existenčnú ako existencionálnu stránku ich života, čím neuvádza príliš hlbokú sondu do ich najvnútornejšieho sveta. Historicky verné – a pritom živé a presvedčivé – osudy slovenských kolonistov na južnej hranici Slovenska chápeme cez toto dielo ako dôležitú súčasť osudov národného spoločenstva.

Ako sme už spomenuli, román sa začína obrazom vykopávania hrobu v cintoríne. Aj pri tejto práci sa zdôrazňuje symbolické spolužitie ‚domácich a cudzích‘, veď na tomto (zúženom) obdĺžniku zeme ‚napokon postačí každému rovnako, skromné-

mu i chamtivému, lotrovi i dobrákovi, Slovákov, Maďarov, katolíkov, luteránov, ba i židov“ (Habaj 1980a, 9). Bola to práve kyprá slobodná zem Žitného ostrova, ktorá prichýlila slovenských osadníkov, ktorí sa však postupne museli učiť prispôsobovať sa. Svedkom ich úsilia bol aj prastarý Dunaj, ktorý sa najsamprv „pozerá na nové ľudské pokolenie, ktoré sa práve hmýri na jeho brehu, ktoré sa s človečou trpezlivosťou vzpiera nežičlivému osudu a verí, že práve ono nájde tu svoje miesto pod slnkom...“ (Habaj 1980a, 14). Bodľačie sa postupne premieňa na mladú agáčinu, výhonky vystriedajú trnie – teda prichádza nový život. Kolonisti vysádzajú po oboch stranách ulíc lipovú alej. Slováci sa tak chtiac-nechtiac oboznamujú s južným koloritom okolia, ktorý Habaj opisuje čitateľsky mimoriadne efektívne: „Južné slovenské pohraničie, územie tesne nad Dunajom, cestovný uzol, v ktorom sa od vekov stretávajú prúdenia rozličných kultúr, ale súčasne zem od stáročí nepokojná, búrlivá, neistá, presiaknutá krvou mnohých ľudských generácií, miesto vojnových stretnutí rozličných proti sebe idúcich mocenských útvarov, územie na ktorom odjakživa bolo málo pokoja, kde usadlíci ustavične museli s kýmsi bojovať, húževnato si brániť holé životy a skromné chalupy, odrážať útoky, prepady, plieniace nájazdy“ (Habaj 1980a, 13). Pri ich postupnom zabývaní sa je zaujímavé sledovať aj ich výpovede, do ktorých sa po príchode do nového životného priestoru zamieša aj nejedno nárečové slovo. Lipová Osada je v tomto časovom úseku vlastne metonymiou chaosu a nedočkavosti poprevratového obdobia. Centrálnou istotou je však úrodná zem slovenského juhu. Autor pritom opisuje pokoru a racionálnosť Slovákov pri nadobúdaní hmotného majetku (zo štátnej pôžičky). Prídel rolí je základným odrazovým mostíkom nachádzania istoty na Dolniakoch, pričom prvé roky (spolu)nažívania sú obzvlášť ťažké. Horniacke zvyky slovenských roľníkov sa miešajú s dolniackymi tradíciami, pričom sa opäť zdôrazňuje potreba mierovej kooperácie a budovania novozaloženej obce. U staršej generácie je táto interakcia, pochopiteľne, problematickejšia, avšak v prípade mladých nadviazanie priateľstiev ide jednoduchšie, najmä pri nádennických prácach, žatve, mlatbe, zbere repy či kukurice. Kolonisti si pritom celkovo uvedomujú vlastný ľahší život po prevrate, veď bývalí bezzemkovia, bedári i drobní roľníci sa zmožli a za svoju oddanosť republike dostali pôdu ako základný atribút svojho ľudskejšieho života. Ich osady boli nové, veď ľudí v nich nezaťažovala zdedená nevráživosť predkov a nezmietať sa ani v křčoch sociálnej nerovnosti. Vytvárali rovné (ba rovnaké) formy spoluzitia. Takýmto spôsobom mohli kreovať nielen symbolické, ale aj konkrétne železničné mosty so štíhlymi konštrukciami, smerujúcimi až k maďarskému riečnemu pohraničiu.

Z nášho aspektu je zaujímavá aj alúzia na Komárno: spomína sa pevnosť, futbalový štadión, jarmočnisko, kolónia Cigánov, katolícky i luteránsky kostol. Habaj pritom geograficky presne a historicky spoľahlivo opisuje cestu z Lipovej Osady do Komárna, kde „hradská vyšla z úžľabiny, vyštervala sa na hrádzu a po jej vrchole viedla asi kilometer, kým zasa nezišla dolu, aby potom úzkym podjazdom vedúcim popod mohutný železničný násyp vkročila na katastrálne územie okresného mesta, ktorého predmestie, množstvo bedárskych chalúp vytvárajúcich neusporiadané, krivolaké ulice, uzreli pocestní ešte predtým, než prišli k zvyškom stredovekej pevnosti, ukončeným mohutnou klenutou stavbou s obrovskými zdvojenými trojkřídlovými vrátami, nazývanými Bratislavská brána“ (Habaj 1980a, 59). Popri tomto

geografickom atribúte autor spomína aj neďaleké reálne osady či mestečká (často pod pseudonymami): Briežky, Lél, Lúky, Meder, Olšany, Svätý Peter, Tri Moruše, Veterné. Všetky tieto ‚informačné bodky‘ majú aj svoje epicentrá: krčmy, v ktorých sa pri rozhlase čaká na dobré i menej radostné správy. Vo vzduchu však visí nejaké historické šero, pričom každodenný život patrične pulzuje: pomocou Slovenskej ligy sa v dedine dokončuje budova školy. Kolonisti svoje okolie chápu ako akýsi kraj sveta, územie, miesto ‚na čiare‘, za ktoré preliali aj krv a vybojovali tak republiku. Aj preto si svoj slovenský pôvod chránia, pričom dbajú aj na česť. Konkretizáciou toho je proces parcelovania Lipovej Osady zememeračmi podľa reguly. Identita kolonistov tak za dve decéniá, prežitú na Žitnom ostrove, dostáva silnejšie kontúry, konkretizujúce sa aj v jednotlivých výpovediach: „Ja tu nie som dočasne, tu zostane po mne môj rod, do Lipovej Osady som neprišiel iba ťažiť a zhrabovať bohatstvo, ja som tu zapustil korene, ja nikde inde nemám miesta!“ (Habaj 1980a, 111). Napriek tomu sa však v pozadí celoeurópskych politických diania aj nad Lipovou Osadou – pars pro toto – schádzajú temné mračná, pričom „čoskoro nato aj na hranici s južným susedom začali sa budovať rôzne obranné zariadenia. Hustá sieť železobetónových bunkrov, mohutných, prakticky nedobytných pevností, doplnená jednoduchšími pevnôstkami, ktoré však plnili nemenej dôležitú úlohu ako ich obrovité sestry, tak dômyselne načrtnutá na strategických plánoch generálneho štábu, začala sa meniť na skutočnosť“ (Habaj 1980a, 107).

Konštantným symbolom južného koloritu je agát, ktorý vytvára akýsi idylický obraz každodenného života kolonistov: rastie pri chodníkoch a poľných cestách, múroch, plotoch, okolo samôt, majerov a cintorínov. Tieto stromy fyzicky i duševne pomáhali a pomáhajú Slovákom v tomto chronotope, veď „húževnato, nepoddajne zachovávali svoj rod, aby potom ľuďom lopotiacim sa v sparných dňoch na poli poskytlí úľavu v podobe vytúženého tieňa, aby im ponúkli svoje tvrdé kmene, použiteľné na kadečo, nielen na kurivo, a napokon, aby každoročne na rozhraní mája a júna, zahaliac sa do krehkého bieleho rúcha strapcovitých kvetov, zaplavili svet prenikavo sladkou vôňou, ktorú vánok zanášal aj na miesta, kde agát nerástol, takže ňou nakoniec skrz-naskrz nasiakol celučký kraj...“ (Habaj 1980a, 130–131). Osadníci v tomto pozadí žijú svoj každodenný život, pravda, občas sa navzájom hašteria, avšak koniec koncov vždy ťahajú za jeden povraz. Identifikujú pritom svoju existenciu na štátnej hranici akoby na trasovisku, pričom svoj pohľad i myseľ obracajú k republike. Dožadujú sa odstránenia rozdielov medzi Českom a Slovenskom v spojení s maďarskými demokratmi (tzn. získať menšinové masy pre republiku). V tomto motive sa dá identifikovať autorovo neustále úsilie o zmierenie aj v ťažkých rokoch pred druhou svetovou vojnou. Samozrejme, aj v tomto období sa objavujú špekulanti, trasľaví požírači pohraničnej línie, ktorí podstatnú časť svojich ziskov neinvestujú do kolónie, ale do vnútrozemia republiky. Aktuálna politika sa tak dotkne aj tohto búrlivého kúta, do ktorej „preniklo dosť a dosť neutešených správ o vývoji situácie vo svete, o postojoch západných veľmocí pri rokovaniach s Hitlerom, o ich slizkej hadej koži, s ktorou sa im na trh ísť nechcelo“ (Habaj 1980a, 182). Zlé správy sa postupne dostali až do psychiky kolonistov a privolali ťaživé ticho. Aktuálne vynesený rozsudok dejín len podopieral fakt, že „vo veľkom hrnci, kde sa varí svetová politika, už zovrela voda na polievku, klokotala, bublala, syčala,

z hrnca sa šírili rozmanité pachy...“ (Habaj 1980a, 171). V tomto období klíčila nedôvera ľudí nielen voči cudzím, ale aj vlastným ako náznak trpkosti. Militarizáciou doby prichádza aj určité vyhranenie sa: radšej kolchoz, než Ríša či Svätý Štefan. Tento atribút sa vyostruje aj v žľčovitej škodoradosti kolonistov voči spoluobčanovi Petrovi Jakubcovi, ktorý sa vnútorne hanbí a odoláva vonkajším opovrhovaniám kvôli tomu, že sa mu dcéra vydala za Maďara. Okolie sa tak vďaka spomínaným historickým udalostiam a osobným zrážkam stalo smutným, ba umierajúcim. Autor tento vnútorný pocit postáv v určitom zmysle slova kompenzuje efektívnym opisom krásnej nížinnej prírody, v ktorej sú „klasická ako pol ruky, vozy kopcom naložené kukuricou, hrbý klasov navrššených v stodole, vence zlatožltej i tehlovočervenej kukurice na žrdkach i kukuričné klasy natlačené medzi rebrami štihlej sušiarne, koše omoržovanej kukurice a vedľa nich horu bielučkých šúľkov, predstavil si i pokojné dlhé večery na sklonku teplej jesene, presýtené vôňou čerstvého šúpolia, plné rytmického šuchotu, takého charakteristického pre obdobie, keď sa šúpe kukurica [...] vstrebal do seba atmosféru pokoja, nasiakol vôňami slnkom prežiarenej krajiny, potešil si srdce i zrak rozmanitými odtieňmi teplých južných farieb, oviaľ ho vánok šírych rovín a zachytil v ňom sotva badateľný, no predsa stále prítomný dych veľrieky“ (Habaj 1980a, 187–189).

Postupne ľudia zdvihli hlavy a po mobilizácii išli brániť svoju republiku. Aj v Lipovej Osade túžia po mieri, po chvíľach pokoja, veď teoreticky len kvôli tomu sa naložili a nadreli. Odmietajú tak prevrátený svet plný vzbury a vojny; konajú jednotlivo aj spoločne za myšlienku slobody a bratstva. Občas ich však hnetú myšlienky menejcennosti; zvíťazi však idea, aby po človeku zostala nezmazateľná stopa. Žiaľ, demoralizujúci vplyv rozhodnutia veľmoci je neúprosný a sužujúci. Kolonisti musia organizovať odsun svojho zvyšného majetku do severnejších okresov. Autor pritom opisuje aj dobrosrdečných maďarských pomocníkov, ktorých neskôr zbili len kvôli tomu, že boli nápomocní kolonistom pri ich sfahovaní majetku. Taký či onaký vývoj politickej situácie tak negatívne zasiahol dvadsaťročnú prítomnosť kolonistov na Žitnom ostrove. Aj v jednotlivých myšlienkach a výpovediach sa konfrontuje dobová realita napätých rušných chvíľ: „vás si poznačili, majú zmapované celé pohraničie, presne vedia, kto bol čím, ich tunajší ľudia isto nezaháľali, usilovne zhromažďovali informácie o nebezpečných elementoch, ktorým bude treba najsť vykrútiť krk. Pre republiku sme [...] hrdinami, ktorí za ňu prelievali krv, ale čo sme pre tamých, ktorí sem onedlho prídu, čo sme my v ich očiach? Vojenski zbehovia, zradcovia uhorskej vlasti, odpadlíci, čo pozdvihi zbraň proti monarchii i jeho cisárskemu veličenstvu“ (Habaj 1980a, 207–208).

Habaj spomína riešenie problému maďarskej menšiny v Československu i územia, na ktorom žije. Je to doba, v ktorej: „Spev viazol v hrdle, jazyky v ústach merveli, napokon sa každý pohrúžil do seba, len šuchot šúpolia zaznieval do ticha“ (Habaj 1980a, 212). Zaujímavým momentom je spomienka na rokovania medzi zástupcami československej delegácie a maďarskej vlády o možnosti politického riešenia hraničných teritórií (v budove okresného úradu v Komárne; medzi delegáciami vedenými Jozefom Tisom a Kálmánom Kányom; od 9. do 13. októbra 1938; ako akási predzvesť Prvej viedenskej arbitráže). Na základe diktátu tretina slovenského územia zostala „pod čiarou“: autor uvádza konkrétne reálie pohraničného

kraja, pričom jednotlivé postavy tento fakt vnímajú ako akýsi neskutočne zlý sen (jazdci na koňoch s maďarskou zástavou, výkriky ako: Drotári von!, samovražda ako úniková cesta z reality a podobne). Aj samotní kolonisti sa pritom delili na čestných a kolaborantov. Jedni mlčky trpeli posmešky, nadávky a pľuvance sfanatizovaného davu (pravda, so zaťatými päsťami), iní opreteký písali privítacie prejavy, stavali slávobrány, šili (aj keď v obrátenom poradí farieb) maďarské zástavy, zakáľali svine, napíňali demižóny a slúžili sviatočné omše. Je to teda opis dobového virvaru, kde sa krivia ľudské charaktery a clonou hmly sa zahaľuje ľudská statočnosť. Tváre evakuantov so sedemdesiatkilovou batožinou sú obrazmi mučeníkov, pričom vojaci sú priam náboženskými fanatikmi, pomätencami, slaboduchými neborákmi. Čitateľsky efektívny je pritom opis slovenského odporu s vidlami v rukách, ktorý však žandári, vykonávajúc dôkladné prehliadky po gazdovstvách, úspešne potlačia. Prichádzajú tak chvíle obavy o holý život pri neustálom stupňovaní napätia (až tyranie) zo strany žandárov: „Obrátili dom hore nohami. Veci zo skriň a truhlíc vyhádzali na zem, odtiahli posteľe, rozpárali slamníky, periny, vysypali drobnosti zo zásuviek. Na povale v hromade zbožia našli fotografiu prezidenta Masaryka v zasklenenom rámečku. Zniesli ju dolu ako veľikánsku trofej, s krikom ju oťrčali domácim, smiali sa a kričali jeden cez druhého: – Čo je to, čo je to? Potom jeden z nich tresol obrázok o stenu, sklo sa vysypalo, rámeček sa polámal, iba podobizeň zostala neporušená. Žandár ju prederavil opätkom čizmy, dupotal po fotografii dovedy, kým ju neroztrhal na kúštičky a nezašliapal ich do blata“ (Habaj 1980a, 248–249). V záseade možno uviesť, že obývané usadlosti kolonistov civilisti nechali zatiaľ na pokoji, ale uniformovaní nie. Tak postupne živá kolonistická Lipová Osada začala pôsobiť dojemom skoro mŕtvej dediny: gazdovské domy spustli, obývané domy onemeli. Hmotný majetok kolonistov prepadol v prospech Maďarska. Nové mocenské orgány neustále vyzývali obyvateľov k discipline. Po Slovákoch-kolonistoch sa akoby prepadla zem; okolitá príroda mlčala. Prichádzali nové vozy i ľudia na gazdovstvá po kolonistoch; postupne tak obsádzali všetky prázdne usadlosti. Tito „vitízi“ dostali nové príbytky ako odmenu z rôznych príčin a za rôzne zásluhy od maďarského štátu. Po drastických žandároch však prišiel vládny komisár, ktorý nebil, ale len agitoval za dobrovoľný odchod tých, ktorí aj napriek hrozbám mohli a chceli zostať. Autor dôsledne opisuje ničenie všetkého, čo za dvadsať rokov rástlo a zmáhalo sa po oboch stranách Lipovej Osady (viď spomínané vysádzanie agátu). Plač, nariekanie, bedákanie pri odsune ľudí s majetkom poukazuje na bezmocnosť a vratkosť ľudského života, šťastia, úspechu, spokojnosti, bohatstva, lásky i vernosti. Posledné z bohom dali kolonisti počas dlhej cesty Alžbetinmu Dvoru, Dunajskej Strede, Orechovej Potôni, Svätému Michalovi na Ostrove, Veľkému Aboňu, Veľkému Légu, Veľkému Mederu, Úzoru... Obyvateľov Lipovej Osady tak evakuovali na Ponitrie. Ich privítanie na severe však ani zďaleka nebolo prívetivé (nieť tam miesta pre nich, nakoľko berú chlieb domácim ľuďom); najsamprv ich majú za príťaž, vyhrážajú sa im. Autor však uvádza svoj demokratický postoj, že všetko si žiada čas, trepezlivosť a porozumenie. Na konci prvej časti trilógie sa teda vracia k idei, z ktorej vyviera aj začiatok jeho rozprávania. Ľudia – najmä Slováci – sa musia zmieriť a dúfať vo vytvorení porozumenia aj s Neslovákmi. Z toho dôvodu kolonisti po príchode na Ponitrie „išli ďalej, bližšie a bližšie k ľuďom s palicami, motykami i vidlami v rukách,

akoby vrasteným do tej sivej, mrazom skutej zeme pod ich nohami. Aj vietor stíchol v očakávaní chvíle, keď sa ľudia stretnú zoči-voči“ (Habaj 1980a, 288).

V roku 1981 v erudovanom vydavateľstve Slovenský spisovateľ vyšiel druhý zväzok trilógie – teda Kolonisti II. Z tejto časti sa národnostná problematika takmer úplne vytratila, nakoľko „kolonisti sa vracajú skúsenejší, starší, poučenejší dejinami, zmenení, ale v základe v nich pretrváva čosi z onoho určujúceho kolonistického životného pocitu – životaschopnosti, čínorodosti, odolnosti aj prispôsobivosti. Pretrváva, a predsa možno aj odchádza. Lebo nie každý vydrží horúci vzduch Lipovej Osady, nie každému je dožičené z vojny sa do nej vrátiť a nie každý sa rovnako ľahko znovu včleňuje do novej skutočnosti“ (Chmel 1983, 133). Osadníci prichádzajú späť zväčša bez úmyslu pomstiť krivdy, ktoré boli na nich spáchané. Autor pritom svoj zreteľ orientuje opäť na postavy, lenže tentoraz nežijúce v harmonickom súlade s prostredím, ale vo vírivare vojnového času. Text tak nie je kompozične vytvorený na základe preferovania časovej línie fabulačnej postupnosti; napriek tomu vyvoláva dojem epickej kompaktnosti. Preferujú sa v ňom udalosti pred psychologickými sondami.

V tejto časti sa kolonisti po návrate snažia uviesť usadlosti do pôvodného stavu – tomuto problému venuje autor v sujete najviac priestoru. Odvíjajú sa pritom aj individuálne osudy jednotlivých postáv, ale všetko, čo sa s nimi deje, je znovu späté s kolektívnym úsilím opätovného (symbolického) zakorenenia sa do pôdy, odkiaľ ich nepriaznivé pomery vyhnali. Navonok sa ľudia ešte zmáhajú, no zvnútra už život upadá. Dôležitú úlohu popri tom hrá aj topografia kraja, ktorá netvorí len nevyhnutný rámec či pozadie, ale je aj činiteľ, ktorý formuluje samotné charaktery. Vytvára sa tak román dôležitý i pôsobivý, výpovedný o dnešku a nás samých. V ňom sa v podstate nič nemení, len všetko pokračuje. Badateľný je však generačný posun: zjavnejšími aktérmi života (aj dejov) sa po otcoch stávajú synovia a ich problémy s novou realitou povojnového obdobia. Sú to oni, ktorí musia pokročiť o celú epochu vpred – v tom je aj ústredné dramatické jadro tohto textu. Obraz aktuálnych historicko-spoločenských pomerov tak nie je dramatický, konfliktný; nový život je vcelku konsolidovaný a úspešný, usporiadaný; do popredia vystupujú skôr osobné, individuálne a rodinné problémy či vzťahy. Prekážky návratu a tým nového konfrontovania so zmeneným prostredím sa Habajovi darí vystihnúť skôr ako detailnú starostlivosť o jednotlivé línie hospodárenia, než ako obraz nekonečných starostí. V texte však pritom evidujeme „určitú nedôraznosť, rozvláčnosť, detailizovanie...“ (Truhlár 1982b, 5). Na druhej strane – až paradoxne – vzniká dojem pokojného toku v pozadí skôr naznačujúceho rozprávania. Postupne sa vynárajú názorové a sociálne spory, vrcholiace novým spoločenským usporiadaním, a teda aj aktuálnym riešením národnostných problémov v pozadí trpenej existencie.

Románový čas druhej časti (ako sme už spomínali: obdobie od konca vojny približne do polovice roku 1947) má svoju logiku v živote postáv i v dejinnom procese. Autorský dôraz sa kladie menej na nacionálne a viac na sociálne, politické. Kolonisti si tak v danom chronotope nanovo musia riešiť problém svojej ľudskej dôstojnosti a spoločenského zaradenia. Habaj tým naplnil text zmysluplným dejom, konaním, prácou, ideami a historickým priestorom, v ktorom kolonisti žili a ktorý chcel nielen opísať, ale predovšetkým vysvetliť. V tejto časti „je otázka umeleckej štruktúry cel-

kom iná. Línia národnostných treníc okrem určitých náznakov úplne mizne“ (Truhlár 1982a, 21; slová Daniela Okáliho). Sila diela „je naozaj v mikrokresebe [...] a v perfektnom vystihnutí atmosféry“ (Truhlár 1982a, 21; slová Júliusa Nogeho). Prvá časť ju má ucelenú, kde je viac priestoru pre konflikty a širšie uchopenie celého problému. V druhej časti táto celistvá atmosféra chýba: pripravuje sa tak pôda pre nový kolektivačný konflikt a ani nenachádza sa v nej celá rozloha historického vedomia. Habajovi sa pritom „vynikajúco podarili jednotlivé scény, ale ústredná myšlienka sa kdesi vytratila“ (Truhlár 1982a, 22; slová Karola Rosenbauma). V druhej časti románu sa dynamika epických dejov stupňuje v pozadí neobyčajnej zmyslovej konkrétnosti podania. Stále pritom dominuje realistické rozprávanie, pričom veľký dôraz sa kladie na dialóg – strieda sa klasický a kolektívny dialóg, vnútorný monológ a na minimum obmedzený autorský komentár, prísne spätý s epickým dianím. Autora ako epika zaujíma ľudský čin, prax, aktuálne rozhodovanie. Preto má román strhujúci rytmus v pozadí túžby premeniť provizórium na istotu – a to predovšetkým každodennou ľudskou prácou.

Kolonisti ako predstavitelia minulosti či predvojnových istejších čias museli v pozadí historických premien podstúpiť nemalé krivdy. Viacerí spokojne a stali sa ohľaduplnejšími, iní sa zmenili na nepoznanie. Autor túto situáciu vyjadruje ich vzájomnou interakciou a uvedomením si neľahkého rozpoloženia, keď: „osudy celých národov visia často iba na vlásku. Neraz stačí málo, celkom máličko, závan vetrika, náznak činu, slovo-dve, a pohne sa lavína, ktorá zmetie všetko pred sebou“ (Habaj 1981a, 42). Takúto (i keď menšiu, psychickú) „lavínu“ museli podstúpiť kolonisti pri príchode do severnejšie položených Ulmárov, keď ich nevitali soľou a chlebom, ale kosami a vidlami. Čas sa teda obrátil, avšak sny o južnom Slovensku pretrvávali aj vo vnútri jednoduchého človeka, bývalého obyvateľa Žitného ostrova: „na svete je iba jediný kraj, o ktorom sa jej sníva. Je to ten, v ktorom prežila detstvo, kraj melónov, dýň, kukurice, pšenice, papriky, marhúl a tabaku, jej Žitný ostrov, prežiarovaný slnkom, ktorý i v tejto chvíli akoby chcel učiniť zadosť slovám svojej čitateľky a presvedčiť neveriacich“ (Habaj 1981a, 28). Správa o tom, že agátový les noví obyvatelia na Dolniakoch vyrúbali, neprináša pokoj do duše novým obyvateľom Ponitria. Dôležitý je u nich pocit domova, ktorý je lokalizovaný už na južnom Slovensku (my sme doma tam, pri Dunaji, v kraji s artézskou studňou so živou vodou). Aj v tomto prostredí – v retrospektívnom podaní autora – spomínajú na vlastný prerod, keď zo správcov a nájomcov sa postupne stali vlastníci obydlí v nových majeroch. Prežili aj vojnové útrapy a skazy: Habaj (pars pro toto) spomína Nemcov, ktorí pri Komárne vyhodili mosty cez Váh do vzduchu. V spomienkach i činoch sa prízvukuje pravidelný kontakt evakuantov v novom chronotope, ich nezištnosť a negácia nevráživosti, závisť či pokrytectva. Takto sa pre vnímavých čitateľov spoločenstvo ponižovaných a zrádzaných, obetovaných mocnými v záujme princípu menšieho zla, vykryštalizuje. Aj v tomto prostredí kolonisti ľahajú káru svojich starostí, avšak autor citlivo opisuje odlišnosť ich každodenného života v pozadí binárnych opozícií sever – juh, resp. domov – cudzina. Atribút zeme, ktorý je mimoriadne dôležitý, do určitej miery vtedy a tam stráca čaro a príťažlivosť. Neubudne však z nádeje, ktorá je determinovaná nielen odchodom zmobilizovaných mužov do Slovenského národného povstania, ale aj príchodom nového pokolenia, keď: „Zem už očakáva človečika, len

aby rýchlo vyrástol a zmocnel, aby si mohol zastať na prázdne miesto po miliónoch padlých a ubitých“ (Habaj 1981a, 67).

Emocionálne a empaticky je opísaná možnosť návratu kolonistov na južné Slovensko po druhej svetovej vojne. Ženy so štipkou nedôvery však musia ísť spolu so svojimi razantnými mužmi. Viera v lepšiu budúcnosť sa tak postupne skĺbi s túžbou o lepší život. Opis opravy domov či stavania plotov v Lipovej Osade prinavrátia slovenský život vo svojej všeobecnosti i zvláštnosti; výmenný obchod s cukrom podopiera prirodzený ľudský charakter. Príchod kolonistov do osady je sprevádzaný akoby krásami prírody (belasá obloha, horúce slnko, mierumilovný spev škovránkov). Z Bratislavy sa ich cesty rozchádzali rôznymi smermi, najmä domov, na Dolniaky. Opäť priniesli so sebou slovenčinu ako živý jazyk, ktorú chcú rozširovať aj pre tých, ktorí jej rozumejú, ale rozprávať sa hanbia. Autor pritom opisuje aj ambivalentnosť reálnych i bezhlavo sa hlásiacich „hrdinov“ so zásluhami. Informácia o novej pozemkovej reforme v ich očiach determinuje aj plamienky roztopaše, ktorá často môže pripraviť márnotravných ľudí o rozum či mužskú dôstojnosť. Autor tematicky a motivicky dáva pozor, aby sa hrdinovia nedostali z blata do kaluže, aby svoju ľudskú česť nestratili ako peniaze hodnotu počas vojnových rokov (zlaté časy predvojnové...). Spomienky na obdobie vyhnanstva potvrdzujú fakt, že život je nesmierne dôležitý (aj napriek dobovej politike). Kolonisti si v Lipovej Osade či v Olšianoch presne pamätajú na časy odlúčenia, keď dvadsiati museli spávať vo vlhkej šalande či umývať sa vo válove pri studni. Opisuje sa pritom aj súčasný stav „novej dediny a všadeprítomné vojsko pre zabezpečenie poriadku. Ľudia-Slováci nádej prikladajú novovzniknutým československým úradom, pričom ich komplexnú činnosť Habaj opisuje nasledovne: „Olšiansky predstaviteľ štátnej moci požiadavke poškodencov vyšiel maximálne v ústrety. Bez dlhých rečí spísal záznamy o škode, o tom, kto ju spôsobil, i o spôsobe jej náhrady. Súčasne sa s chlapmi dohodol o výkone úradného rozhodnutia. Malo sa vykonať v nasledujúci deň a kvôli jeho hladkému priebehu mali z Olšian do Striebornej pricestovať aj dvaja muži v uniformách“ (Habaj 1981a, 124). V pozadí dobovej politiky a Košického vládneho programu sa hľadali nepriatelia štátu. Jednotlivé výpovede a repliky ľudí odzrkadľujú povojnové časy a akúsi silu: „zem po tých Maďaroch, čo najviac kikiríkali proti republike, musia dostať naši ľudia [...] Rozbíjal si republiku? Rozbíjal, to nepoprieš, choď si teraz do frasa, za tými, ktorých si velebil...“ (Habaj 1981a, 125). Autor pritom opisuje nekonečne dlhé mesiace, keď tabak či klobása mali väčšiu hodnotu ako peniaze. Zo všeobecného hladu sa vyskytujú rany na tele i duši. Habaj to (pars pro toto) vyjadril z aspektu drobného jednoduchého človeka-kolonistu nasledovne: „tridsiaty ôsmy rok ťa poznačil, poznačil ťa, ako nikoho z celej rodiny nepoznačil, ale i tak, či sa ti treba do nekonečna umárať a trápiť, dosť si si vytrpel po špitáloch, kým ťa doktori aspoň trochu pozliepali dohromady, teraz už začni žiť, prekristapána žiť, máš už tridsaťdva rokov, spamätaj sa, zasmej sa na svet, vyjasni si tvár!“ (Habaj 1981a, 134). Je preto aj z autorského hľadiska mimoriadne dôležité, aby nastal všeobecný pokoj, teda to, aby na moste v Komárne nestáli financi. Je preto žiaduce aj na druhej strane sa poučiť a netúžiť po návrate starých čias (napríklad predtrianonských hraníc). Je potrebné pochopiť, že aj susedia sú len ľuďmi a priznať si pritom vlastné staré politické a historické chyby...

Návrat kolonistov je však celkovo charakterizovaný vitálnosťou; niektorí starší, skúsenejší ľudia však majú ambivalentné pocity o návrate na ‚kukuričný ostrov‘. Nová doba pritom prináša nové možnosti práce, pričom po sedemročnej okupácii mosty na dolnej časti Váhu ležali v troskách a vlaky premávali až hrôzostrašne. Symbolom fyzického i duševného spustnutia kraja je cintorín, ktorého stav sa po návrate kolonistov do Lipovej Osady opisuje až tragicky: „Sedem rokov pustli hroby kolonistov. Chumáče suchých tráv, žihľava, agácie, poplazy ostružín, trne divých ruží zaplienili priestor cintorínov, ľahko postupovali od plotov k veľkému križu s ukrižovaným Kristom, ľahučko, ľudská ruka nepribrzdila ich nenásytnosť“ (Habaj 1981a, 149). Je teda prirodzené, že v tomto chronotope poškodenec má (ba čo viac: chce mať) nárok na odškodnenie. Z dnešného aspektu sa dá chápať, ak sa týmto kolonistom „všemožne vychádza v ústrety, dostanú sa k živnosti, k štátnej službe, ujde sa im rolí i statku, len treba vstať a ísť, ústa otvoriť, svoje si povedať, zažiadať, naliehať, nedať sa odbiť neurčitou odpoveďou, ísť si za svojou vecou cieľavedome...“ (Habaj 1981a, 163). Bola to teda doba, v ktorej niektorí občania štátu nadobúdali domy, vily, záhrady či vinohrady občas až za smiešne ceny. Boli to roky, keď sa poškodenec musel tlačiť dopredu, nezdráhať sa a nestáť bokom. Autor pritom celkovo opisuje postupné pozviechanie sa Lipovej Osady z frontovej biedy. Je to symbol znovuzrodenia a odhodlania za nové – azda krajšie – zajtrajšky. V texte sa objavujú aj koreňky komunistickej bunky v centre s Jonášom Hruškom (čítanie ‚červených‘ novin potajomky v osade, uvedomenie si dôvodov mozoľnatých rúk jednoduchých pracujúcich a podobne). Dôležité je však splynúť s ostatnými, použiť pritom mäkkú spisovnú reč pôvodných kolonistov, opäť dbať na dobré susedské vzťahy, o dobrú povesť a vyhýbať sa škriepkam a ťahaniciam.

Víťazné povojnové voľby prinášajú do Lipovej Osady nové obdobie. Prichádza však aj čas žatvy a mlatby – teda zohýbanie chrbtov a odieranie kolien. Doba a skúsenosti priam determinujú už duchovnejšiu vyspelosť kolonistov, ktorí si uvedomujú svoje reálne možnosti a postavenia: „Tentoraz ani my nezastaneme v polceste, neboj sa, teraz to nebude, ako bolo po prvej svetovej, aj my sme zmúdreli, naši ľudia tamhore tiež nespia, čas dozrieva, veru hej!“ (Habaj 1981a, 209). Nasledujúce obdobie je determinované elektrifikáciou dedín a osád. Aj z národopisného hľadiska je zaujímavý relatívne detailný opis prvej povojnovej tradičnej svadby v Lipovej Osade. Zavedenie nových poriadkov, odpozorovaných v Moskve, však pomáha modernizácii osady a všeobecnému pozdvihnutiu životnej úrovne kolonistov. Zaujímavá je pritom ich debata o dobovej dohode o presídlení obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom. Uvádza sa úsilie republiky o národný štát, o zbavenie sa silného maďarizačného vplyvu. Lipová Osada sa tak stáva dynamickým článkom, symbolizujúcim dobovú atmosféru v celej republike. Informácie sa dostávajú ku kolonistom už nielen rádiom, ale aj vďaka elektrine či telefónu. Tak sa vlastne obdobie okupácie, naplnené rozmanitými prikoriami, núdzou, ponížením či stratami, stáva zlým snom, ktoré na úsvite dňa, prirodzene, zmizne v nekonečných hmlách noci. Hmatateľným dôkazom nového zriadenia je osvedčenie o národnej spoľahlivosti, vďaka ktorej všetci lojálni občania zostávajú ‚na jednej lodi‘. Autor emotívne opisuje rôzne spôsoby získavania tohto papiera, pričom poukazuje aj na dobrých i zlých Maďarov, Nemcov, Slovákov. Aj v pozadí tohto stavu je zrejme, že nemožno

súdiť kolektívne, lež individuálne. Je však dobovo príznačné, že niektoré repliky kolonistov vychádzajú z vlastného prežitia bývalého neúprosneho stavu aj vo vzťahu k druhému (bývalému) občanovi: „teraz sme ti dobrí, všetkým sme vám dobrí, anjela vášho, dnes sa vám už nechce mondokovať, zrazu úpenlivo hľadáte v pamäti oplŕvané slovenské slová, lámate si jazyk, presviedčate o svojom slovenskom či aspoň slovanskom pôvode, hľadáte vhodného predka až do siedmeho kolena, teraz, keď slovanský svet vychádza na výslnie, cnie sa vám zrazu po drotárskom dedovi, dali by ste neviem čo za to, keby ešte visela jeho krošňa v komore...“ (Habaj 1981a, 264). Až komicky znie fakt, že niektorí ani ceknúť nevedia po slovensky, hrnú sa do úradov a uchádzajú sa o občianstvo. Nechce sa im za hranice, a tak spievajú celkom opačne ako by im kázalo vnútorné presvedčenie. Na druhej strane je však z pohľadu dobovej atmosféry celkom prirodzené, že ľudia hľadajú onen tenký krajček istoty, ktorou je aj v tejto novej dobe práve zem. Je však dôležité uvedomiť si, že táto záruka je prchká a menlivá. Aj v Lipovej Osade je realita iná: objavujú sa šmelinári na čiernom trhu ako dôsledok absencie tovaru. Celkovou kontamináciou dobra a zla však kolonistom nezostáva nič iné, len začať odznova, veriť kontinuite, ktorá v symbióze s prírodou prináša, ba musí prinášať svoje fyzické i duchovné istoty: „sady a dvory spriesvitneli, vidno do nich hlboko. Na záhumniach zoschnuté kôpky zemiakovej vňate signalizujú príchod jesene. Dozrieva kukurica, vo vánku, čo ohýba kukuričie, čosi sipí, šušti [...] Aj to je jeden z príznakov končiaceho sa leta“ (Habaj 1981a, 308). Po jeseni a zime však príde jar a leto, ktoré kolonistom prináša všakovakú úrodu, pokoj, porozumenie – teda náležitý dôstojný a ľudský život na južnom Slovensku.

V roku 1986 v prestížnom vydavateľstve Slovenský spisovateľ vyšiel tretí zväzok trilógie – teda Kolonisti III. Habajova rozprávačská metóda je v ňom (podobne) postavená na lineárnych príbehoch a verne zachytávanom detaily. Stretávame sa tak so známymi rodmi a rodinami, lenže autor venuje pozornosť skôr zanikajúcim než pokračujúcim generáciám. Každá kapitola hovorí o individuálnej postave a jednom rodinnom prostrediu; všetko časovo a priestorovo presne lokalizované. Prevládajú silné rodové putá, ktorými sa manifestuje spätosť. Veľká dunajská povodeň z roku 1965 sa stala pre Habaja príležitosťou, aby sugestívne a umelecky účinne predviedol svoje umenie hlbokéj psychologickkej charakteristiky postáv. Jeho človek sa opäť bezbranne ocitá zoči-voči ničivej nevypočítateľnej sile, ktorá zasahuje do jeho osudu. Znovu začína boj o vlastné (ne)bytie. Habaj je prítom opäť dobrý pozorovateľ, má zmysel aj pre poéziu krajiny. Vytvoril tak „dielo čítavé a zaujímavé, hoci skôr románové svedectvo ako románovú metaforu“ (Bžoch 1987, 4).

Rámcom tretej časti je povodeň v Lipovej Osade, ktorá je zničená, avšak vlada postaví novú. Tak sa posledné zvyšky slovensko-maďarského antagonizmu odplavia a vzniká pocit súdržnosti. Ústrednou myšlienkou tejto časti je, že Slovensko pod vedením pokrokových síl zbavilo južné Slovensko všetkých národnostných či rasových problémov. Aj vďaka tejto kružnici Habaj vidí slovenské historické udalosti ako dejiny kontinuálneho pozitívneho vývinu. Je to príbeh ohrozenia a následnej záchrany, solidarity, vzájomnej pomoci, spolupráce pri obnove hodnôt, v ktorých sa premieta jadro celého diela a tým aj jeho ideové poslanstvo. Presvedčivo symbolizuje charakteristické zmeny, ktoré sa stali v novom politickom usporiadaní

a ktoré dali ľudsky koexistenčnú podobu životu v tejto časti krajiny. Po prekonaní nebezpečia, keď sa celá krajina ponáhľa s nezištnou pomocou, všetci pochopia, že patria spolu, že sú na seba odkázaní, že Slováci, Česi a Maďari za seba navzájom zodpovedajú. Takto aj Habajovu finálnu časť trilógie ovláda duch porozumenia a spolupráce. Ak Rudolf Chmel charakterizoval prvé dve časti Kolonistov ako expozíciu a rozvinutie, tretiu časť možno pokladať za akýsi epilóg, ktorý dopovedáva, završuje, sumarizuje, bilancuje. Habaj pritom urobil krok vpred aj v tom, že „obraz minulosti nezredukoval na zovšeobecnený chod dejín, že rozvinul aj podoby bezprostrednej a reflektujúcej, individuálne transponovanej skúsenosti, ktorá dáva jeho rozprávaniu presvedčivosť a silu. Kolonistami ako celkom sa úspešne zaradil do kontextu úsilia našej románovej prózy zameranej na nový výklad koreňov súčasnosti a budúcnosti domova“ (Šabík 1986, 5). Vo svojom texte smeruje skôr k vyrovnaní a urovnaní ako k samotnému riešeniu. Je to jednota celku v jeho stavebnej harmónii v pozadí nevelkej dynamickosti. V Kolonistoch III „vo vzťahoch k ľuďom aj v psychológii jednotlivcov sa ešte pripomínajú rôzne ‚zádrhele‘ z minulosti, kriticky sa spomínajú aj všelijaké nové javy a problémy z politicko-spoločenského života, ale to všetko je iba na okraji románovej problematiky. Jej jadro a zmysel by sme mohli nazvať zmierenie, vyrovnanie, až harmónia“ (Noge 1987, 77). Kolonisti III na rozdiel od Kolonistov I sú viac románom jednotlivcov či rodín – ako kolektívu. Jej záver je aj napriek živelnej pohrome potvrdením nachádzania nového domova pre jednotlivca. Od udalosti a činov sa tak autor pri zvyrazňovaní princípu vnútorných monológov viac priklonil k psychologickým sondám. Aj napriek tomu v tretej časti umelecky, dejove a osudovo vrcholia udalosti: vo svete roztrúsené postavy sa opäť schádzajú v hniezde; sú zmierlivé a ľudské. Povodeň „stmelí ľudský kolektív v zápase so živlom, prebudí ľudskú spolupatričnosť, vzájomnú pomoc, súcit a úctu“ (Bartko 1986, 6). Kolonisti nezúfajú, aj keď sa im všetko rozpadá a hynie pred očami. Zo severu si priniesli akýsi štít sebazáchovy, nadobudnutý za stáročia v zápase so skúpou, kamenistou pôdou.

Tretia časť sa v prvej polovici venuje obrazu postupného zakotvovania rodín, je odrazom rozvíjania života v úrodnom kraji či prehlbovaním vzťahov niekoľkých rodín. Je konkretizáciou zmenených čias a autorovho úsilia, aby ukázal, ako sa pôvodné perspektívy a ciele niektorých ľudí (z)menili. Je to Habajovo autentické videnie toho, čo vedela urobiť stáročná voda; čo všetko bolo treba, aby ľudia, postihnutí touto ničivou katastrofou, zachránili aspoň ono najdôležitejšie: holý život a svoju ľudskú česť. V tejto časti diela sa čitateľ posúva do doby šesťdesiatych rokov 20. storočia, do obdobia relatívneho blahobytu. Tento fakt podopiera aj osobné auto ako symbol bohatstva ľudí v Lipovej Osade či Olšanoch. Poukaz na kúpu Škody Octávie svedčí o postupnom stieraní sociálnych nezrovnalostí danej spoločnosti. Auto „symbolizuje aj všetky zmeny, tie hlboké premeny tohto sveta, ktoré tu za krátkych dvanásť-pätnásť rokov, naozaj iba za taký krátky čas, poriadne poprevracali hodnoty, čo sa na tomto svete ustálili za predchádzajúce nekonečne dlhé obdobia a drobnému robotnému človeku priznali pod slnkom spravodlivejšie miesto [...] Áno, škodovka, o ktorej je reč, nie je iba obyčajnou užitočnou vecou [...] je i potvrdením ich ľudskej dôstojnosti, nového miesta na svete“ (Habaj 1986, 14–15). Alúzia spomienok na nádennický život, odtrhanie od úst či neustálu poctivú drinu

na cudzom je čitateľsky efektívna, prinášajúca však aj určitú pachuť starých rán. Opis chronotopu po združstevňovaní dediny prináša svoje klady i nedostatky. Autor však zdôrazňuje axiómu, že chudobný človek si vie oceniť aj kúsok šťastia. Doba vychádza z obdobia nadšených kortešačiek s ampliónom pre družstevnú myšlienku. (Ako určitú zaujímavosť uvedme, že po vojne v gutianskom chotári, v Dedine Mládeže, pestovali ryžu – pozn. P. Š.) Republika sa postupne buduje, rozvoj je hmatateľný. Niektoré postavy však v binárnej opozícii podozrievavo skúmajú každú novotu. Habaj týmto autorským postupom akosi kompenzuje prehnaný idealizmus a huráoptimizmus. Prízvukuje objektívnu realitu spolužitia Slovákov a Maďarov na Žitnom ostrove, pri ktorej však kriticky uvádza motív ťažšej dochádzky do slovenskej školy v Olšanoch (než do maďarskej v Lúkach). Vynára sa v týchto končinách z úst kolonistov dodnes platná otázka, že „prečo reč vzdialenejších českých krajov plynie z úst týchto chlapcov či dievčat omnoho ľahšie, bezprostrednejšie, šťavnatejšie a plynulejšie, než by z nich za ten istý čas tiekla slovenčina?“ (Habaj 1986, 39). Slovenčina sa aj v tomto období často chápe iba za akési nezrozumiteľné nárečie sluhov, bírešov či rôznorodej bedače. Nové časy však majú priniesť (a aj prinášajú) ľudskejšiu a prívetivejšiu tvár doby, ktorá rozmetá staré, nespravodlivé a nastolí vládu dôstojnosti. Táto myšlienka ide ruka v ruku so spoločným hospodárením a výstavbou prvých komunálnych objektov v Lipovej Osade. Budova nového hostinca a obchodu so zmiešaným tovarom je symbolom akéhosi znovuzrodenia. Autor sa pritom dotýka aj chronologických historických udalostí: revolučnej oddanosti povojnového zriadenia, myšlienky maloburžoázie a kulactva či vytvárania nových okresov. Opisuje rôznorodú spoločnosť, ktorá sa zide na pracovisku (bývalý aktívny nyilas, skrachovaný advokát, nespoľahlivý dôstojník armády, nedávny príslušník bezpečnosti-opilec). Kritizuje však aj existenciu nedostatkových tovarov, zháňanie ktorých prináša so sebou špekulácie a podplácania. Na príklade otca a dcéry typizuje nedôveru k cudziemu prostrediu (doma je bezpečné, mimo domova vďaka vнадidlám nebezpečné). Opäť sa zdôrazňuje vzťah ľudí k družstvu, pričom sa vytvára aký-taký reálny život družstevníkov v pozadí dobovej politiky a reálií: „Zeme majú málo, len toľko, čo aj iní dedinčania, ale tí koňa nechovajú a navyše dostanú z družstva aj naturálie, pekný prídela zrna, pšenice, jačmeňa, kukurice, okrem toho všeličo z družstevného uchmatnú a navlákia si do dvora, im je hej!“ (Habaj 1986, 71–72). Komicky znie fakt o absencii d'ateliny, ktorá zmizla z hektárového poľa za hrádzou. Postoj revíznej komisie družstva je však ambivalentne príznačný dobe. Okolie sa pritom opisuje aj s určitou nostalgiou a konštatovaním zlého stavu: samoty sú opustené a polorozpadnuté, často s prevalenou trstinovou strechou, sady sú neprehľadné vďaka rozmanitému trniu. V tomto desaťročí postupne zmiznú aj posledné pamiatky klasickeho kolonistického života. Na druhej strane štátna politika prináša aj istoty (ako napríklad nový mzdový poriadok, ktorý zaručuje ženám rovnakú odmenu podľa ich výkonu ako mužom), pričom ako Damoklov meč visí nad hlavami kolonistov otázka zachovania si materinského jazyka. Pri postupnom rozšírení zmiešaných manželstiev sa stávalo až pravidlom, že synovia a dcéry „obdivuhodne rýchlo zapadli do nového prostredia, čoskoro mliei, čo aj nedokonale, len po maďarsky, za rodný jazyk akoby sa hanbili, vari si mysleli, že tým stúpnu u svojich nových príbuzných na cene“ (Habaj 1986, 79). Pohľad kolonistov sa roz-

deľujú najmä vekovo: starí hľadajú dozadu a tak plejú zelinu z hrobov a zapalujú sviečky, mladí očakávajú modernizáciu okolia a pozerajú sa dopredu k svetlejšiemu zajtrajšku. Mnohí tak odchádzajú do miest, fabrik, škôl a úradov – väčšina z nich sa zamestná v komárňanských lodeniariach. V pozadí toho autor poukazuje aj na jednoduchého typizovaného človeka, ktorý si chráni svoje tradície, ale pochvalne sa vyjadruje aj k danostiam, ktoré mu priniesol socializmus. Pričom: „vyvoláva si v pamäti, oživenej akýmsi zázrakom, nevysychajúcej, dávne zážitky, a vynárajú sa jej i drobné, nepatrné maličkosti, hotové skvosty medzi spomienkami, detaily, ktoré bývajú zvyčajne najpresvedčivejšie a svojou živou farebnosťou naladia troška na tú správnu nótu...“ (Habaj 1986, 114). Vnútorne sa však kolonisti predsa len stotožňujú s južným koloritom, zostávajú „ostrovanmi“, pričom neustále si prisvojujú ono neopakovateľné čaro prírody Žitného ostrova: „nad Žitným ostrovom zhasína veľké červené slnko a odraz jeho žiary na západnom obzore farbí pozadie [...] A vánok, čo cez deň drieme kdesi v pririečnych úžľabinách, sa teraz zobúda a privieva sem riečnu vôňu. V ovzduší krúžia roje drobných mušiek, zrazu počuť zvuky doliehajúce sem zďaleka, všetko je také, ako bolo kedysi, všetko má svoje miesto, zmysel, ustálený poriadok. Kolobeh života pokračuje i bez tých, ktorí odtiaľto odišli...“ (Habaj 1986, 115–116). Večný i dočasný odchod kolonisti – aj vďaka svojej životnej empirii – vedia zdôrazniť, veď vzdialenejšie kraje chápu ako určité centrá vzdelanosti. Ich deti však musia zobrať si so sebou aj do mesta znášanlivosť s rodnými, potrebu lásky a úcty, nevyhnutnosť odpúšťať slabosti, znášanie krívd. Autor pritom komplexne poukazuje na premenu človeka – zatrpknutý Lajoš Konrád stráca pocit neplnoprávneho a diskriminovaného občana republiky. Takýmto spôsobom sa postupne národnostné trenice strácajú do jesenných hmieľ južných chotárov. Zostávajú teda najmä starí, ktorí, prirodzene, odmietajú trvalý odchod do mestského činžiaku, ba nepôjdu ani na sever k rodine či známym, nakoľko doslovne túžia umrieť v Lipovej Osade. Napriek všetkému ich životný pocit nie je tragický, ale reálny a vnútorne pevný.

Občas sa do života kolonistov zapletie aj politika (alúzia na dobu s buržoáznymi nacionalistami, obdobie vykonštruovaných procesov, vylúčenie zo strany, vyhadzov z práce a podobne). V tomto kraji je však už evidentné zhmotnené úsilie ich generácie, ktorá sa nebála prekážok či roboty. Spomína sa Slovenské národné povstanie a hrdinský boj odboja z aspektu pozostalých po padlých. Oni však túžia po porozumení. Uvedomujú si, že vtedy kadečo vyzeralo inak, aj človek sa mení, svet sa stáva spravodlivejším, lepším, usporiadanejším. Symbol murovaného plotu na dvore dvoch bratov a jeho zbúranie symbolizuje nové obdobie vzťahov jednotlivca a spoločnosti v duchu očakávaní radostných chvíľ.

Posledná časť trilógie sa však završuje monumentálnym a umelecky silným obrazom veľkej dunajskej povodne z roku 1965. Ono smrteľné nebezpečenstvo tohto neskrotného živlu ľudí zjednotilo pri obnove života v zatopených oblastiach, na ktorej sa obetavo a pohotovo zúčastnila celá republika. Presvedčila všetkých, že solidarita ľudí nie je iba prázdnu frázou. Dunaj sa postupne nadúva, zaplavuje územia, šumí, pení sa, až útočí. Neakceptovateľná hladina spodných vôd skúša odolnosť nielen domov, ale aj ľudí či okolitej prírody, pre ktorú sú charakteristické „zabahnené polia s hniúcimi, odumretými plodinami, celé lány pováľaného, očer-

netého obilia, polia s nánosmi piesku, štrku a všakového rastlinstva, vymleté, ba aj celkom odplavené úseky ciest, popadané domy, žlté zvädnuté stromy v záhradách, spustošený kraj, nasiaknutý, páchnuci riečnymi pachmi, azda aj rybacinou...“ (Habaj 1986, 289). Nekonečné dažde a množstvo vôd z hôr napomáhajú besneniu rieky. Autor pritom opisuje neľahký život strážcu hrádze, v osobe ktorého sa konkretizuje súdržnosť a kolegalita. Nepretržitá služba a vyhlásený druhý stupeň povodňovej aktivity deklaruje potrebu prítomnosti vojska, ktoré sype štrk a hlinu medzi hrádzu a ohradu. Presiaknutia a následné pretrhnutia hrádze prinášajú nielen skazu, ale aj vzájomnú nezištnú pomoc. Na jednej strane sa rúcajú výsledky ľudskej práce, obracajú sa navnivoč, na strane druhej aj napriek značnému rozruchu sa celkovo zhmotňuje spomínaná ľudská spolupatričnosť. Záchranári a civilisti sa pritom ľudsky zblížujú – a to nezávisle od národnosti. Autor až dokumentaristicky uvádza niektoré atribúty danej doby: helikoptéry nad zaplavenými územiaми, filmári, evakuácia obyvateľov zaplavených oblastí, vojenské nákladné autá, koordinovaná práca evakuačných komisii a podobne. Nebezpečnému živlu však odolávajú najmä samoty, ktoré stoja na vyvýšeninách. Sú to ony, ktoré sa pamätajú na ničivú dunajskú povodeň z roku 1899, keď voda pretrhla riečnu hrádzu pri Léli. Individuálna i kolektívna pamäť je preto dôležitá aj v takýchto situáciách. Autor prívetivo opisuje obmené obojživelné vozidlá a pomoc sovietskej armády. Na druhej strane je to aj obdobie uhynutých zvierat, karbolového zápachu a veľkých ľudských trápení. Je však dôležité, aby človek nezostal ľahostajný k veciam, aby sa zúčastnil na likvidácii škôd, pričom si musí uvedomiť aj neodbytnosť strácania sa kúskov minulosti. Čitateľsky efektívne sa opisuje reálne i metaforické umieranie domov, ktoré kľaknú na kolená, nachýlia sa, zakymácajú a klesnú až po zem. Aj v tomto rozpoležení však človek postupne zvíťazí nad vodou, premiestňuje sa (aj keď s ťažkosťami) z jedného bodu do druhého. Kritizuje sa pritom nečistý úmysel ľudských hyen, ktoré využijúc túto pohromu, vykrádajú opustené ľudské príbytky. Na druhej strane však vnímavý čitateľ musí pochopiť aj náreky ľudí zo zaplavených oblastí, kde sa všetko rozmočí, zničí v pozadí možných epidémii. Strácajú sa tak roztrúsené usadlosti a malebné samoty s dlhými verandami. Dočasný pocit zmaru a beznádeje sa však konkretizuje aj v aktuálnych rozpomienkach kolonistov: „Ako v tridsiatom ôsmom. Zase sme žobráci! Vtedy nás priviedli na žobrácku palicu tí smradi od politiky, a teraz zasa toto.“ (Habaj 1986, 277). Ľudia si pritom postupne premietajú „hodiny, dni a roky, počas ktorých na tie užitočné veci, čo ležia poničené tamto v bahne, v rozvalinách [...] zohýnali chrbát, zbierali mozole, predstavil si svoje drsné, sychravé rána, ktoré sa začínali treťou, ešte vlastne nočnou hodinou, tisicky navlas rovnakých rán, studených, tmavých, neúprosne jednotvárných, krutých rán, v ktorých mu nebolo dopriať, aby si v teplej posteli povystieral kosti...“ (Habaj 1986, 276). Na druhej strane sa po ústupe povodne začína horúčkovitá práca majstrov a stavbárskych remeselníkov čím skôr dať ľudské obydľia do poriadku. Autor opisuje nastávajúce obdobie plných rúk roboty – súvisiace s obnovou príbytkov. K Dunaju prišli pomôcť zo všetkých končín republiky. Ako každá postihnutá obec, aj Lipová Osada dostala svoj patronátny okres, ktorý prijal čestnú úlohu niesť hlavné bremeno jej obnovy: materiálom, dopravnými prostriedkami, odborníkmi. Na základe toho sa vyslovuje vďačnosť „ľuďom tejto republiky, ktorá si svojich pri Dunaji nenechala zvíjať sa ne-

mohúcne na kolenách, ale im bez váhania podala pomocnú ruku!“ (Habaj 1986, 285). Autor s neskrývaným entuziazmom opisuje obnovenie Lipovej Osady, okolia, okresu, kraja – teda Žitného ostrova. Vyslovuje tichý pocit vďaka za nové rozostavané ulice a symbolické svetlá. Nové dni tak vívalo „slnko, ktoré sa vo vode odrážalo, s približujúcim sa večerom postupne prechádzalo do sýtejších červených odtieňov, dodávalo okolitej krajine nezvyčajný, ale mierumilovný ráz...“ (Habaj 1986, 266). Z rozmočenej zeme vyhúkli milióny výhonkov rozmanitých rastlín, tráv a bylín. Svedčilo to o neprestajnom kolobehu racionálneho ľudského bytia. Mimoriadna štátna podpora viedla k tomu, aby ľudia chceli a mohli so stúpajúcim optimizmom stavať nielen nové (tentoraz už murované) domy, ale aj nádeje. Premena človeka tak išla ruka v ruke s obnovou Lipovej Osady, chudobní sa stali bohatšími... a tak je to správne. Pohľad do budúcnosti je však, azda pochopiteľne, opäť kontaminovaný pohľadom do minulosti. Záverečná cesta na cintorín je symbolom pominuteľnosti, akéhosi uvoľnenia priestoru pôvodných usadlíkov novým pokoleniam. Starí kolonisti si, prirodzene, uvedomujú premenlivosť sveta, sú však zmierení a majú pokoj v duši, ved’ : „všetko, čo tu vykonal pokolenie zakladateľov osady, jeho generácia, je iba jeden z množstva tenučkých pramienkov, ktorými po stáročia prúdila na Dolniaky čerstvá, zdravá krv z hornatejších krajov, tá krv, čo sa tu potom riedila, rozpúšťala, strácala v mori inej krvi, len nepatrná čiastka rieky, čo od vekov steká zo severu na juh, mihne sa časom, zablikoče pri púti dejinami svetielkom svojho rodokmeňa, vzápätí však zhasne, zhltnie ju tma, a hoci aj vieš, tušíš, že je stále kdesi tu, že tu musí niekde byť, predsa tu už nie je, lebo svetielko neblíkajú, nemáš sa o čo oprieť v tom tvojom tušení [...] Či sa má teraz, odchádzajúc, odchádzajúc odtiaľto i odvšade, naozaj zmieriť s touto strašnou myšlienkou?“ (Habaj 1986, 299–300).

Literatúra

- Bagin, Albín (1981): Albín Bagin číta Ivana Habaja. *Romboid*, roč. 16, č. 2, s. 41–44.
- Bartko, Michal (1986): Človek v dejinách: zavŕšila sa dolniacka trilógia Ivana Habaja. *Práca*, roč. 41, č. 300, s. 6.
- Borčín, Emil (1987): S hodnotami nemožno hazardovať: Cena A. Zápotockého prozaikovi Ivanovi Habajovi. *Práca*, roč. 42, č. 52, s. 4.
- Brušák, Karel (1988): Zobrazenie skutočnosti v Habajových Kolonistoch. *Romboid*, roč. 23, č. 7, s. 58–65.
- Bugárová, Mária (1985): Od poviedok k románovej trilógii. *Rozhlas*, roč. 47, č. 36, s. 3.
- Bžoch, Jozef (1987): Kolonisti Ivana Habaja. *Ľud*, roč. 40, č. 25, s. 4.
- Čúzy, Ladislav (1986): Syntéza a hľadanie novej témy. *Slovenské pohľady*, roč. 102, č. 2, s. 110–121.
- Diskusia o Habajových Kolonistoch (1981a): *Slovenské pohľady*, roč. 97, č. 4, s. 159. (autor neuvedený)
- Ďalšia románová epopeja (1981b): *Slovensko*, roč. 5, č. 1, s. 6. (autor neuvedený)
- Fazekašová, Magdaléna (1983): Jazykové vyjadrenie času ako kompozičného činiteľa v románe I. Habaja Kolonisti. *Slovenská reč*, roč. 48, č. 3, s. 147–152.

- Gallo, Igor (1994): Kolonisti v premenách času: hovoríme so spisovateľom Ivanom Habajom. *Literárny týždenník*, roč. 7, č. 36, s. 1 a 11.
- Gombala, Eduard (1980): Slovenský juh v próze. *Pravda*, roč. 61, č. 14, s. 5.
- Habaj, Ivan (1980a): *Kolonisti I*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Habaj, Ivan (1981a): *Kolonisti II*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Habaj, Ivan (1986): *Kolonisti III*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- <https://chamo.kis3g.sk/lib/item?id=chamo:85867&theme=system>Habaj, Ivan (1982): Navyše. *Romboid*, roč. 17, č. 8, s. 25.
- Habaj, Ivan (1980b): Pohľad z dielne. *Nové slovo mladých*, roč. 3, č. 12, s. 1.
- Habaj, Ivan (1981b): Řekli o sobě. *Nové knihy*, roč. 20, č. 15, s. 6.
- Hajdani, Gejza (1986): Prestíž spisovateľa klesá. *Večerník*, roč. 31, č. 229, s. 6–7.
- Halvonik, Alexander (1981): Vstup do rozsiahlejšieho cyklu: zamýšľame sa nad románom Ivana Habaja Kolonisti I. *Práca*, roč. 36, č. 54, s. 6.
- Chmel, Rudolf (1981): Habajova románová premiéra. *Slovenské pohľady*, roč. 97, č. 4, s. 109–112.
- Chmel, Rudolf (1983): Ivan Habaj – Kolonisti II. *Slovenské pohľady*, roč. 99, č. 6, s. 132–135.
- (jĽ, 1981): Kniha a tvorca – Ivan Habaj. *Lud*, roč. 34, č. 52, s. 5.
- (1983) JUDr. Ivan Habaj. *Čitateľ*, roč. 32, č. 4, s. 4. (autor neuvedený)
- Kamenistý, Ján (1981): Próza na juhu: hovoríme s prozaikom Ivanom Habajom. *Smena na nedeľu*, roč. 16, č. 46, s. 6.
- Kapsová, Eva (1988): Poetika Habajovej cesty k súčasnosti. *Romboid*, roč. 23, č. 8, s. 109–113.
- Kochol, Viktor (1982): Epopeja slovenského juhu. *Slovenské pohľady*, roč. 98, č. 5, s. 107–114.
- Kochol, Viktor (1981): Triumf románu. *Slovenské pohľady*, roč. 97, č. 6, s. 79–87.
- Machala, Lubomír (1989): K poetike prozaického diela Ivana Habaja. *Romboid*, roč. 24, č. 1, s. 50–55.
- Mikolaj, Dušan (1983): Príbehy o ľuďoch zo Žitného ostrova. *Slovensko*, roč. 7, č. 5, s. 8–9.
- Noge, Július (1987): Na ťažkej trati bez rekordu. *Romboid*, roč. 22, č. 6, s. 76–78.
- Observátor IV. (1981): Ivan Habaj – Kolonisti I. *Romboid*, roč. 16, č. 8, s. 94–95. (autor: Valér Mikula)
- Obuch, Oto (1986): Ľudské osudy v diele I. Habaja. *Sloboda*, roč. 41, č. 28, s. 4.
- Petrík, Vladimír (1982a): Človek ešte žije. *Nové slovo*, roč. 24, č. 39 (Nedeľa – príloha Nového slova, č. 17, s. 7.)
- Petrík, Vladimír (1982b): Kolonisti sa vracajú. *Nové slovo*, roč. 24, č. 23 (Príloha Nového slova, č. 5, s. 6–7.)
- Petrík, Vladimír (1981): Román slovenského juhu: k prvému dielu Kolonistov Ivana Habaja. *Nové slovo*, roč. 23, č. 24, s. 16.
- (pš, 1987): Dokončená trilógia. *Nové knihy*, roč. 26, č. 4, s. 1. (autor: Pavol Števček)
- (pš, 1982): Kolonisti pokračujú. *Nové knihy*. roč. 21, č. 8, s. 6. (autor: Pavol Števček)

Pynsent, Robert Burton (1989): Národnosti južného Slovenska v Habajových a Ballekových dielach. *Romboid*, roč. 24, č. 6, s. 77–81.

Svetoň, Ľuboš (1992a): Rovina je pre mňa chrámom: rozhovor Slovenskej nedele so spisovateľom Ivanom Habajom. *Slovenská nedeľa* – magazínová príloha Slovenského denníka, roč. 2, č. 18, s. 3.

Svetoň, Ľuboš (1992b): Stratená varta: Ivan Habaj, spisovateľ a právnik. *Národná osveta*, roč. 2, č. 4, s. 2–3.

Šabík, Vincent (1986): Kolonisti III – prierečny svet Ivana Habaja. *Nové slovo*, roč. 28, č. 42, s. 5.

Truhlár, Břetislav (1981): Habajov prvý diel Kolonistov. *Pravda*, roč. 62, č. 202, s. 5.

Truhlár, Břetislav (1982a): Kritici diskutujú o Habajových Kolonistoch. *Romboid*, roč. 17, č. 8, s. 19–25.

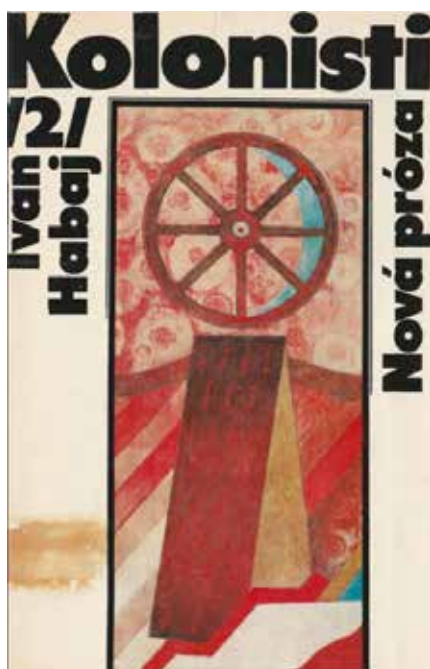
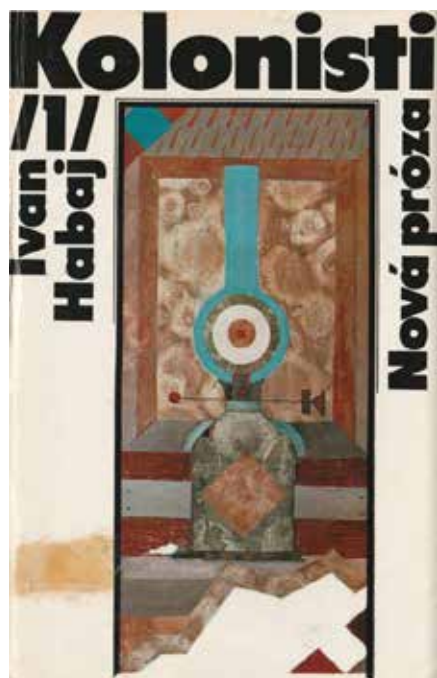
Truhlár, Břetislav (1982b): Odkrývanie ďalších osudov: nad druhým dielom Habajových Kolonistov. *Pravda*, roč. 63, č. 98, s. 5.

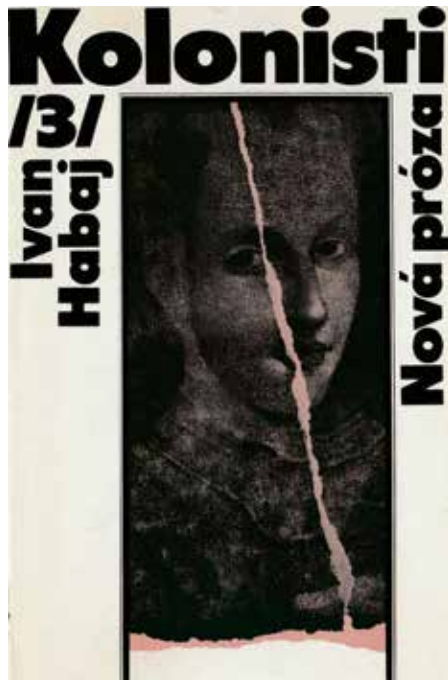
Truhlár, Břetislav (1987): Završenie trilógie Ivana Habaja Kolonisti. *Pravda*, roč. 68, č. 94, s. 5.

Truhlár, Břetislav (1985): Životné osudy. *Romboid*, roč. 20, č. 1, s. 88.

<https://chamo.kis3g.sk/lib/item?id=chamo:152433&theme=systemVeľký>, Jozef (1984): Písané životnou pravdou. *Pravda*, roč. 65, č. 209, s. 5.

-w- (1981): Kolonisti. *Život*, roč. 31, č. 4, s. 59.

8. října 2009
Jan Šenkár